

‘Alī b. el-‘Abbās el-Mecūsī’nin *Kāmilu’ş-Şinā’ati’t-Tıbbiyye (Kitābu’l-Melikī)* adlı ünlü eserinde gebelerin ve çocukların tedbiri üzerine

Ahmet Acıduman^{1,*}, Çağatay Aşkit²

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi ¹Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Profesörü,

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ²Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doçenti. *İletişim: aciduman@medicine.ankara.edu.tr

SUMMARY: Acıduman A, Aşkit Ç. (Department of History of Medicine and Ethics, Faculty of Medicine, Ankara University, Ankara, Turkey). On regimen of the pregnant and the children in *Kāmil al-Şinā’a al-Tıbbiyya (The Royal Book)*, the famous work by ‘Alī b. al-‘Abbās al-Majūsī. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2017; 60: 64-81.

Kāmil al-Sinā’a al-Tıbbiyya known as *Liber Regalis (The Royal Book)*, which is an encyclopedic medical work, was written by ‘Alī b. al-‘Abbās al-Majūsī, one of the physicians of the period called as golden age of Islamic science and medicine, and dedicated to ‘Aḡūd al-dawla of Buyids. The first time Constantinus Africanus translated *Kāmil al-Sinā’a al-Tıbbiyya* into Latin, and introduced to Europa, the second time the book was translated into Latin by Stephanus of Antiochia, citing the name of author. An Arabic copy printed in Bulaq in Egypt in 1294/1877 and a Latin copy printed in Venice in 1492 were mainly used in this study. "The first discourse" of the second part related to practice of medicine is on "preservation of the health" and comprises 31 chapters. The aim of this study is to discuss and bring the knowledge in the sections related to preservation of health of the pregnant and the children to literature of Turkish history of medicine. The 19th chapter of the first discourse is "on the regimen of weak bodies, firstly, on regimen of the pregnant and the children", the 20th chapter is "on regimen of the children's bodies", 21st is "on regimen of the wet nurse", 22nd chapter is "on regimen of the children who were weaned". These chapters were translated from both Arabic and Latin into Turkish, and then a Turkish text was composed, basing on Arabic translation and comparing both translations to each other, and was presented in the results section of the article. The knowledge presented in the results section was evaluated with the knowledge in similar chapters in works of predecessors of ‘Alī b. al-‘Abbās al-Majūsī, such as *Aphorisms* by Hippocrates of Cos, *De sanitate tuenda* by Galen of Pergamum, *Gynaecia* by Soranus of Ephesus, *Synopsis* by Oribasius of Pergamum, *Epitome* by Paul of Aegina and *Liber Almansoris* by Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā al-Rāzī. As a result, it is possible to say that the knowledge on pediatrics given by ‘Alī b. al-‘Abbās al-Majūsī is in accordance with the knowledge shared by his predecessors; even there are some little differences. On the other hand, it is recognized that Stephanus' translation remained faithful to Arabic sentence structure. Furthermore, his Latin adaptation of many Arabic words, especially names of herbs, mostly verbatim or with little changes, makes us to think that he had difficulty in finding out Latin words corresponding Arabic ones.

Key words: Haly Abbas, Kamil al-Sināa al-Tibbiya, Liber Regalis, Stephan of Antioch, pediatrics, history of medicine.

ÖZET: Ansiklopedik bir tıp eseri olan ve *Kitābu’l-Melikī* olarak da bilinen *Kāmilu’ş-Şinā’ati’t-Tıbbiyye* İslam bilimi ve tıbbının altın çağı olarak adlandırılan dönemin ünlü hekimlerinden ‘Alī b. el-‘Abbās el-Mecūsī tarafından yazılmış ve Büveyhilerden ‘Aḡūdud-devle’ye ithaf edilmiştir. İlk kez Afrikalı Constantinus tarafından Latinceye çevrilerek Avrupa’ya tanıtılan *Kāmilu’ş-Şinā’ati’t-Tıbbiyye*, ikinci kez Antakyalı Stephanus tarafından 1127 yılında ‘Alī b. el-‘Abbās’ın ismi de anılarak Latinceye çevrilmiştir. Araştırmada esas olarak *Kāmilu’ş-Şinā’ati’t-Tıbbiyye*’nin Arapça, 1294/1877 yılı Bulak, Mısır baskısı ile 1492 yılı Venedik Latince baskısı kullanılmıştır. Eserin tıbbın pratiğine ait olan ikinci kısmının "birinci makalesi" "sağlığın korunması" üzerine olup, 31 bölümden oluşmaktadır. Bu makalenin gebelerin ve çocukların sağlıklarının korunması ile ilgili bölümlerindeki bilgilerin Türk tıp tarihi literatürüne kazandırılması ve tartışılması bu çalışmanın amacıdır. Birinci makalenin on dokuzuncu bölümü "Zayıf vücutların

tedbiri hakkında ve ilk olarak gebelerin ve çocukların tedbiri üzerine”, yirminci bölümü “Çocukların bedenlerinin tedbiri üzerine”, yirmi birinci bölümü “Sütannenin tedbiri üzerine” ve yirmi ikinci bölümü “Emmeyi bırakmış olan çocukların tedbiri” başlıklarını taşımakta olup, bu bölümler hem Arapçadan hem de Latince'den Türkçeye çevrilmiş; her iki çeviri karşılaştırılarak ve Arapça metin esas alınarak, Türkçe bir metin oluşturulmuş ve yazının bulgular bölümünde sunulmuştur. Bulgular bölümünde sunulan bu bilgiler tıp tarihi literatüründe 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin öncülleri arasında yer alan İstanköylü Hippokrates'in *Aforizmalar*, Bergamalı Galenus'un *De sanitate tuenda*, Efesli Soranus'un *Gynaecia*, Bergamalı Oribasius'un *Synopsis*, Aeginalı Paulus'un *Epitome* ve Ebū Bekr Muhammed b. Zekeriyā er-Rāzī'nin *Kitābu'l-Manşūrī* adlı eserlerinin makalenin konusuyla ilgili bölümleriyle tartışma bölümünde ele alınarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin çocukların sağlığı ve hastalıkları konusunda verdiği bilgilerin bazı küçük farklılıklar göstermekle birlikte öncüllerinin paylaştığı bilgilerle uyumlu olduğunu söylemek olanaklı görünmektedir. Öte yandan bu çalışmada ele alınan ve Antakyalı Stephanus'un yapmış olduğu bölümün Latince çevirisinde, Arapça metinde karşılaştığı tümce yapısına sadık kalmaya çalıştığı, çoğu zaman söz dizimini bire bir takip ettiği görülmektedir. Ayrıca Arapça metinde geçen birçok sözcüğü, özellikle de bitki adlarını bazen olduğu gibi, bazen de küçük değişikliklerle Latinceye uyarlaması, bu sözcüklere karşılık olacak Latince sözcükler bulmada güçlük çektiğini düşünmemize neden olmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Alī b. el-Abbās el-Mecūsī, Kāmilu's-Sinaati't-Ṭıbbiyye, Kitābu'l-Meliki, Stephanus Antiochus, çocuk sağlığı ve hastalıkları, tıp tarihi.*

Batı dünyasında Haly Abbas olarak tanınan 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī (930-994) Güneybatı İran'da Ahvāz yakınlarında Arecān'da doğmuştur.¹ Bazı yazarlarca el-Ahvāzī, bazılarınca da el-Arrecānī olarak anılması² doğum yerinin Ahvāz³⁻⁵ ya da Arecān¹ olarak kabulüyle ilgilidir. Richter-Bernburg² bazı yazmalarda görülen Arrecānī nisbesinin en azından ailesinin İran'ın Hūzistan sınırında bulunan bölge ve kasabadan geldiğini; Mecūsī nisbesinin ise atalarının dinini gösterdiğini bildirmektedir. Zargaran ve arkadaşları¹ 'Alī b. el-'Abbās'ın kendisinin Müslüman olmasına karşın, babası Abbās ve atalarının Zerdüşti olduklarını haber verirken, Castiglioni⁶ de “Mecūsī” nisbesinin Zerdüştinancında olanları gösteren bir unvan olduğunu yazmaktadır. 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī Şiraz'ın ünlü hekimlerinden Ebū Māhir Mūsā b. Sayyār'ın öğrencisi olmuş; Bağdad'a giderek Büveyhilerden 'Aḏūdu'd-devle (s.338-372/949-983)'nin saray hekimi ve aynı zamanda 'Aḏūdi Hastanesi'nin de başlıca hekimlerinden birisi olmuştur.^{1,5} Ansiklopedik bir tıp eseri olan ve *Kitābu'l-Meliki* olarak da bilinen *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye*'yi de bu hükümdara ithaf etmiştir.^{2,5}

İbn Sīnā'nın (980-1037) *el-Ḳānūn fī't-Ṭıbb* adlı eserinin, onun yerini aldığı zamana kadar^{3,4,6,7} Doğu ve Batı tıp dünyasında egemen olan *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye*,⁵ Rāzī'nin *el-Hāvī*'sinden daha sistematik ve kısa, İbn Sīnā'nın *Kānūn*'undan daha pratik bir eser olarak değerlendirilmektedir.⁸

Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye ilk kez Afrikalı Constantinus (~1015-1087) tarafından 'Alī b. el-'Abbās'ın ismi anılmaksızın Latinceye kısaltılarak çevrilmiş ve *Liber Pantegni* adıyla ilk kez Batı'ya tanıtılmıştır.^{2,5,6} Antakyalı Stephanus tarafından *Regalis dispositio* ya da *Liber regius* adıyla ve 'Alī b. el-'Abbās'ın ismi de anılarak ikinci kez 1127 yılında Latinceye çevrilen *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye*, 1492 yılında Venedik'te ve 1523 yılında Lyon'da basılmıştır.^{2,4} Venedik baskısı Antakyalı Stephanus'un 1127 yılında tamamlanmış olan çevirisi iken, Lyon baskısı (*Liber totius medicinae necessaria continens, quem Haly filius Abbas editit regique inscripsit, unde et regalis dispositionis nomen assumpsit*) Antakyalı Stephanus'un çevirisine Michael de Capella tarafından yapılmış yorumları da içermektedir.^{4,8}

Antakyalı Stephanus yaptığı çeviri ile ilgili olarak kitabın ikinci bölümünün sekizinci makalesine başlarken, hem 'Alī b. al-'Abbās hem de kendisi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“*Incipit sermo octavus secundae partis libri completi artis medicinae qui dicitur regalis dispositio hali fili abbas discipuli abimeher moysi fili seiar: translatio stephani philosophiae discipuli de arabico in latinum. Scripsitque ipse et complevit. Anno a passione domini. DCXXVII. mense novembris die tertio. Sunt VII. apud antiochiam deo gratias rerum principio et fini.*”⁹

“Seiar oğlu Ebumahir Musa’nın öğrencisi Abbas oğlu Ali’nin *Regalis Dispositio* adı verilen, tüm tıp sanatını içeren kitabının ikinci bölümünün sekizinci tartışma konusu başlıyor. Felsefe öğrencisi Stephanus’un Arapçadan Latinceye yaptığı çeviridir. Bizzat kendisi yazmış ve efendinin çilesinin 1127. yılında 3 Kasım’da, 7. günde, Antiochia yakınlarında tamamlamıştır. Her şeyin başı ve sonu olan tanrıya şükürler olsun.”⁹

Eser Arapça olup, her biri onar bölümden oluşan iki kısımdan oluşmakta ve yaklaşık 400.000 kelime içermektedir.^{4,10} İlk bölümü teorik ve ikinci bölümü pratik tıbbı ayrılmış olan bu Arapça eser Lahor (1282 H.) ve Bulak (1294 H.)’ta basılmıştır. Eserin ilk kısmının ikinci ve üçüncü bölümleri anatomiye ait olup, P. de Koning tarafından Fransızca olarak yayınlanmıştır.^{4,8} Eserin anatomik tanımlamaları Salerno’daki anatomi bilgisinin temel kaynağı olurken,¹⁰ Constantinus’un yaptığı çeviri de Salerno Okulu tarafından kullanılmıştır.⁵ Kāmilu’s-Şinā’ati’t-Ṭıbbiyye’nin fihristi¹¹ ile kadın hastalıkları ve doğum bilgisi konularını içeren kısımları¹² da Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.

‘Alī b. el-‘Abbās, Aristo ve Galenus tarafından öne sürülen ve kalbin ventrikülleri arasında anatomik bir geçit olduğunu ima eden klasik bilgiyi reddeden ilk yazarlardan birisi olup,¹³⁻¹⁵ nabız gibi atan ve atmayan damarlar arasında gözenekler bulunduğu açıklamasıyla da kan kapiller sisteminin varlığını öneren ilk kişi olarak kabul edilmektedir.^{6,8} ‘Alī b. el-‘Abbās’ın uterusun doğum sırasındaki hareketleri ile ilgili ilginç klinik gözlemleri olduğu bildirilmektedir.⁸

Eserin tıbbın pratiğine ait olan ikinci kısmının “birinci makalesi” “sağlığın korunması” üzerine olup, 31 bâbdan oluşmaktadır. Bu makalenin on dokuzuncu, yirminci, yirmi birinci ve yirmi ikinci bâbları gebelerin ve çocukların sağlıklarının korunması ile ilgilidir. Bu yazıda, adı geçen bölümlerdeki bilgilerin tartışılması ve Türk tıp tarihi literatürüne kazandırılması amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot

Araştırmada esas olarak ‘Alī b. el-‘Abbās el-Mecūsī’nin *Kāmilu’s-Şinā’ati’t-Ṭıbbiyye* adlı eserinin Arapça, 1294/1877 yılı Bulak Matbaası baskısı¹⁶ (Şekil 1) ile 1492 yılı Venedik Latince baskısı⁹ (Şekil 2) kullanılmıştır. Arapça matbu metinde karşılaşılan bazı güçlüklerin çözülebilmesi için *Kāmilu’s-Şinā’ati’t-Ṭıbbiyye*’nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Arapça Yazmalar bölümünde bulunan ve Fuat Sezgin’in editörlüğünde tıpkıbasımı yapılan A.Y. 4713a nüshası¹⁷ ile Library of Congress, World

Digital Library 9710 numarada bulunan ve internet üzerinden PDF dosyasına ulaşılan nüshasından¹⁸ yararlanılmıştır.

Eserin ikinci kitabının, birinci makalesinin on dokuzuncu bölümü “Zayıf vücutların tedbiri hakkında ve ilk olarak gebelerin ve çocukların tedbiri üzerine”, yirminci bölümü “Çocukların bedenlerinin tedbiri üzerine”, yirmi birinci bölümü “Sütannenin tedbiri üzerine” ve yirmi ikinci bölümü “Emmeyi bırakmış olan çocukların tedbiri” başlıklarını taşımakta olup, bu bölümler makalenin yazarları tarafından hem Arapçadan hem de Latinceye Türkçeye çevrilmiştir. Her iki çeviri karşılaştırılarak ve Arapça metin esas alınarak Türkçe bir metin oluşturulmuştur.

Bu çeviri sırasında Arapça kavram ve kelimelerin Türkçe ve İngilizce karşılıklarının bulunmasında *A Turkish and English Lexicon*,¹⁹ *A Comprehensive Persian-English Dictionary*,²⁰ *An Arabic-English Lexicon*,²¹ *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*,²² *Arapça-Türkçe Sözlük*²³ ve *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*²⁴ adlı eserlerden yararlanılmıştır. Arapça ve Latince metinler arasında bulunan farklılıklar, yine Arapça nüshalar arasında görülen bazı farklılıklar ile bazı kelimelerin ve kavramların karşılıkları dipnotlar şeklinde metinde gösterilerek hazırlanan bu Türkçe metin yazının bulgular bölümünde sunulmuştur.

Bulgular bölümünde yer alan bu bilgiler tıp tarihi literatüründe ‘Alī b. el-‘Abbās el-Mecūsī’nin ve eseri *Kāmilu’s-Şinā’ati’t-Ṭıbbiyye*’nin öncülleri arasında yer alan İstanköylü Hippokrates’in (MÖ 460-370) *Aforizmalar*,²⁵ Bergamalı Galenus’un (129-200) *De sanitate tuenda*,²⁶ Efesli Soranus’un (I-II. yüzyıl) *Gynaecia*,²⁷ Bergamalı Oribasius’un (325-403) *Synopsis*,²⁸ Aeginalı Paulus’un (625-690)’un *Epitome*²⁸ ve Ebū Bekr Muhammed b. Zekeriyā el-Rāzī’nin (865-925) *Kitābu’l-Manşūr*³⁰ adlı eserlerinde yer alan incelenen konuyla ilgili bölümlerle tartışma bölümünde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

On dokuzuncu bölüm. Zayıf vücutların tedbiri hakkında ve ilk olarak gebelerin ve çocukların tedbiri üzerine

Bil ki çocukların, yaşlıların ve hastalıktan nekahet dönemine geçmişlerin vücutları sıhhatlerinin tahammül edeceği özel bir tedbire² gerek duyarlar ve bu, onların kuvveti zayıf olduğu içindir. Çocuklara ve yaşlılara gelince, onların doğal sıcaklığı zayıf

¹ Latince metinde “çocukların” kelimesi yer almamıştır.

² Latince metinde “sağlığın korunmasına yönelik uygun bir bakıma” ifadesi kullanılmıştır.

olduğu için, tabiatıyla onların vücutları da zayıftır; bu nedenle onlarda hastalıkların ortaya çıkması tehlikesi vardır ve bundan dolayı sıhhatlerini korumak için yumuşak³ bir şekilde tedbire gerek duyarlar. Nekahet döneminde olanların vücutlarına gelince, onlarda kan az olduğu için ve o bu yüzden zayıf olduğundan onları canlandıracak ve onlarda kanı artıracak bir tedbire gerek duyarlar. Bu vücutlar bu şekilde olduğunda, o zaman zorunlu olarak onların sıhhatini koruyacak özel bir tedbire gerek duyulur. Ben burada bu tedbirden söz ediyorum ve buna çocukların ve ilk olarak gebelerin vücutlarının tedbiriyle başlıyoruz. **Söylüyorum** ki kadının âdeti kesildiği ve onda aşırma, bulantı, kusma, salya, midenin ağzında ağrı ve iştah azlığı ortaya çıktığı zaman, kadının tedbiri ona ödağacı, misk ve muskat ile kokulandırılmış elma şarabı ve kokulandırılmış meybe⁴ ve ödağacı şarabı vermekle olmalıdır. Yaş ödağacı ve mastika çiğner ve kokusu hoş şeyler koklar. Gıdası nar suyu, koruk, nane ve tarhun ile hazırlanmış piliçler ve oğlak eti olmalıdır. Elma, nar, ayva ve armut meyvelerini yemelidir. Gıdayı çok yememelidir ve midesine ağırlık yapmasın diye gündüz üç defada azar azar yemelidir. Karışık reyhani şaraptan içmelidir. Acı ve ekşi şeylerden ve nohut, kırmızı fasulye, sedef otu, kereviz, rezene, çemen otu, yeşili ya da tohumu⁵ ve gazelboynuzu gibi adet söktüren gıdalar yiyip içmekten men edilmelidir. Yine çok tatlı şeylerden men edilmelidir. Onun iştahında noksan olduğunda, mayhoş elma şarabı ve özellikle meybe verilir. Sıcaktan iştah noksan olduğunda, iştah kuvvetlensin diye ham ödağacı çiğnetilir ve mayhoş nar emdirilir. Eğer ona sindirim bozukluğu arız olursa, ona bu sefîştan⁶ ver, çünkü onun midesini kuvvetlendirir ve onun besin sindirimini düzeltir, yelleri ve kötü iştahları giderir ve rengi⁷ güzelleştirir. **Onun sıfatı:**⁸ Karaman kimyonu⁹ ve kereviz tohumu her birinden üç dirhem, anason tohumu ve günlük her birinden bir dirhem ağırlığında, kuru nane ve soyulmuş susam¹⁰ her birinden bir buçuk dirhem ağırlığında, zerenbâd ve bâdrûc her birinden iki dirhem, nar çekirdeği beş dirhem alınır ve hepsi yumuşak dövülür ve ihtiyaç zamanı ondan iki dirhem ağırlığında bir parça kullanılır. Eğer gebe bazı günlerde bazı

hastalıklar sebebiyle kan alınmasına ya da müşkil ilacına gerek duyarsa, bu, başlangıçta onlar için dört ay sonuçlanana kadar tercih edilmemelidir. Bu, beşinci, altıncı ve yedinci ayda yapılır ve sekizinci ve dokuzuncu ayda bundan sakınılır, çünkü ilk dört ayda cenin kadının içinde zayıftır ve gıdaya gereksinim duyar ve boşaltma onun gıdasını azaltır ve o ölür. Sekizinci ve dokuzuncu ayda cenin büyümüş olur ve daha çok gıdaya gerek duyar. Kadın boşaltıldığında ceninin gıdası azalır ve canlı kalmaz. Eğer bu günlerde zorunluluk boşaltmaya mecbur bırakmışsa, kadının ölümü için korku vardır; eğer bu ertelenmişse, ceninle ilgilenmezsin ve senin için anne, ceninden daha değerli olmalıdır. Bazı hamilelerin ayakları şişebilir, o zaman dereotunu sirke ile pişirirsin ve bir yünü onun içine batırırsın ve onun ayaklarına yapıştırırsın ve bağlarsın. Kimüliyə, o Sîrâkî toprağının içinde olan mermerdir,¹¹ yoğrulduğunda ve o ayağa sürüldüğünde, bundan yarar görür. Doğum vakti çok yaklaştığında kadının sırtına ve karnının aşağısına ikisi karıştırılmış ve ılatılmış şebboy yağı ve menekşe yağı nazik bir şekilde sürülür ve bu yerin üzerine hamamda mutedil sıcaklıkta su dökülür, ya da yine kadın sıcaklıkta mutedil olan küvetin içine oturtulur ve ona isfidbâc yapılmış koyun etinden ve tavuk yağından yağlı et sularını yudumlatırsın. Hâbîs,¹² şekerli ve badem yağlı ya da taze susamlı irmik yedirirsin. Doğum vakti geldiğinde ve doğum sancısı başladığında, karnın aşağısı, kasıklar ve sırt ılatılmış şebboy yağı ile yağlanmalıdır. Bazen yürür ve bazen sandalye üstüne oturur. Doğum sancısı şiddetlendiğinde, o nefesini içeriye ve aşağı doğru toplar ve doğurur. Ebe onun arkasında oturur ve elini onun karnı ya da kasık bölgeleri üzerinde aşağı doğru kat eder.¹³ Eğer doğum yavaşladıysa, o zaman besili koyun eti ya da piliç yağından yapılmış isfidbâc¹⁴ suyu yudumlamalıdır. Eğer doğum zorlaştıysa bir dirhem ağırlığında kurt helvasından pişirilmiş çemen otu suyu ile verilmelidir ya da onun için kırlangıç yuvası alırsın, onu su ile yumuşatırsın, süzersin ve ona içirirsin. Eğer doğum cidden zorlaştıysa ve onun için korku varsa, o zaman bal, badem yağı ve susam yağı ile pişirilmiş çemen otu suyunu azar azar içirmelisin, ya da ardıc yemişi ve bal ile pişirilmiş kırmızı fasulye suyunu yudumlar ve

³ Latince metinde "yumuşak yerine "güvenli ve özel" ifadesi kullanılmıştır.

⁴ Meybe: A certain remedy, or medicine: [an arabicized word] from the Persian 'mey' "a beverage" and 'be' "a quince." quince-beverage; diacydonium; a medicine prepared of the juice of quinces: some of it is raw; and some, not raw: some is perfumed; and some, not perfumed.²¹

⁵ Latince metinde Arapça metinden farklı olarak "çemen otu yaprağı ve gazelboynuzu tohumu" denilmektedir.

⁶ Sefîf: Toz ilaç.²² Sefîf: A medicinal powder of any kind; also parched meal.¹⁹

⁷ Arapça metindeki "renk" sözcüğü yerine Latince metinde "ısı" sözcüğü kullanılmıştır. Burada ısı anlamına gelen "calor" ve renk anlamına gelen "color" sözcükleri yazım ya da basım sırasında karışmış olabilir.

⁸ Latince metinde "Bunun ilacı şudur:" ifadesi yer almaktadır.

⁹ Latince metinde Karaman kimyonu anlamına gelen "cimini carmanici" ve "carui" sözcükleri birlikte kullanılmıştır.

¹⁰ Latince metinde "kuru nane ve soyulmuş susam" sözcükleri yer almamıştır.

¹¹ Arapça metinde yer alan "o, Sîrâkî toprağının içinde olan mermerdir" cümlesi Latince metinde yoktur.

¹² Hâbîs: Un, hurma ve yağla yapılan bir çeşit tatlı.²³

¹³ World Digital Library 9716 nüshasında bu cümleden sonra: "Çocuğun aşağı inmesi yavaşlarsa, o zaman ebe, doğum yapan kadına tedbir olsun ve çocuğun çıkış zamanından korusun diye sol elinin avuç içini zorlayarak yerleştirmeli, el ayasını ve parmaklarını çocuğun yoluna koymalıdır." cümlesi olup, bu cümle çeviride esas alınan matbu Arapça nüshada, İÜ AY 4713 nüshasında ve Latince metinde yer almamaktadır.

¹⁴ Isfed-bâ, Isfed-bâj [Isfid-bâ, Isfid-bâc]: A kind of dish made of meat, onions, butter, cheese, &c., or of bread and milk.²⁰

ona kurt helvasından bir dirhem ağırlığında ve dahmersâdan yarım dirhem ya da fasulye suyu ile ya da kara nohut suyu ile ya da pişirilmiş acı bakla suyu ile karıştırılmış sekbînecten verirsın ya da ona eski şarapla karıştırılmış gâliyadan¹⁵ yarım dirhemden yarım miskale kadar verirsın. Onun kuvvetini et suyu, şarap, hoş koku ve tütüsüyle korursın. Doğurduğunda ve plasenta kaldığında, kadını burnunun içine kâğıttan yapılmış bir fitil ya da kundus¹⁶ sokarak aksırtmalısın, çünkü düşer. Düşmezse ardıc yemişini çemen otu ile pişir ve onun suyundan iki ūkiyye¹⁷ ölçüsünde, yarım dirhem ağırlığında sekbînec¹⁸ ve yarım dank¹⁹ kunduzhayası ve yarım dirhem kasnı otu sakızıyla içir ya da mür ve kasnı otu sakızıyla o tütülenir, tütüsüyle delik açılmış leğenin ya da delik açılmış sandalyenin altındaki tütüsü kabının içine koymalı ve kadını onun üstüne oturtmalı, çünkü plasenta dışarı çıkar. Eğer cenin öldüyse, hapsolmuş plasentayı dışarı çıkarmak için belirlenmiş ilaçları kullan! Doğumun süresi kuvveti çözecek kadar aşırı olursa, o zaman onda kanama sahipleri için belirlenmiş ilaçları kullan! Eğer kadın doğum/lohusalık kanından temizlenmezse, o zaman hastalıkları tedavi kitabında bahsedeceğimiz üzere adet kanını tutanlarla tedavi edilmelidir. Bundan bir şey ihmal edilmemelidir, çünkü o hapsolursa çok kötü hastalıklara sebep olur. Allah her şeyi bilir.

Yirminci bölüm. Çocukların bedenlerinin²⁰ tedbiri üzerine

Çocuğa gelince, doğduğu zaman, çocuğun cildi çok nemli olduğundan, havaya karşı cildini kuvvetlendirmek için onun üzerine dövülmüş gül ve tuz serpmek gerekir. Sonra damağı parmak [kullanılarak] balla ovulur. Kulakları iyice emilir. Susam yağıyla güzelce dövülmüş şekerle iki gün beslenir. Uzuvarları tan zamanı ve akşam susam yağıyla yağlansın ve çekilsin. Ellerinin ve ayaklarının eklemleri katlansın. Eklemlerine ve yine uyluklarının arasına, birlikte dövülmüş as ve gül konsun, sonra ellerini ve ayaklarını çeksin ve güzelce kundaklansın. Eğer kafası dar uzun ya da kafasının arkasında çok çıkıntı²¹ olursa, onun altına, bir tahta ya da bir somaki taşı ya da acıtmasın diye kumaşla sarılmış ayna gibi sert bir cisim koyulmalı ve alnı bir sargı ile sarılmalı ve azar azar sıkılmalıdır. Her iki ya da üç günde bir defa, içinde as ve gül pişirilmiş

tatlı ılık su ile banyo yaptırılmalıdır. Banyo zamanı kulaklarındaki suyu çıkarmak için onun kulaklarını emsin. Yüzü örtülsün ve uyutulsun ve [buna yönelik] onunla birlikte yumuşak ve nazik olarak sallansın ve ona güzel ezgiler söylensin. Çünkü güzel nağmelerden,²² mükemmelden hoşlandığı gibi, hoşlanır, zira insanın yaratılışında harekete ve ezgilere meyli vardır ve onun vücudunun ağrısını sakinleştirir ve ona uyku getirir. Aydınlık yerde uyutulmaz, çünkü çocuğun görmesi zayıftır ve parlaklık ışığı dağıtır²³ ve karanlık ışığı toplar ve görüşü kuvvetlendirir. Eğer yeni doğan erkek olursa, dört ay tamamlanana kadar yağlama kuvvetli bir şekilde olmalıdır, çünkü çok yağlama azayı sertleştirir ve kuvvetlendirir. Erkekler buna kızlardan daha fazla gereksinim duyar. Eğer yeni doğan kız olursa, yağlama iki ay süreyle menekşe yağıyla yumuşak bir şekilde olur, sonra kesilir, çünkü az ve nazik yağlama bedeni nemlendirir, çok ve kuvvetli yağlama kurutur. Kızlar nemlendirmeye daha çok gereksinim duyar. Çocuk ağladığında dikkatle incelemek gerekir ve çocuğu inciten şey sezgiyle ve tahminle çocuğun terbiyesi için seçilmiş olan kişiden araştırılır.²⁴ Çünkü, çocuk şikâyetle takati olmadığından, onu inciten bir şey olmazsa ağlamaz. Çocuğa incinme ya dışarıdan ya da içeriden gelir. Eğer dışarıdansa, sıcaklık ve soğukluk ya da sinek ya da tahtakurusu ve buna benzeyen[er] sebebiyledir.²⁵ Eğer içeridense, açlık ve susuzluk ya da idrarın ve gaitanın tutulması sebebiyledir ya da bazı azada olan ağrı sebebiyledir. **Açlık ve susuzluğa gelince**, gıdayla, sütle ve su içirmeye gözetilmelidir. Eğer olursa su içirilir.²⁶ **İdrar tutulmasına gelince**, kavun çekirdeği içini gül suyuyla içirmek gerekir ve onun sütannesine bundan biraz verirsın. Kasıklarının²⁷ üzerine sıcak su dökülür ve şebboy ya da zambak yağı ile yağlanır. **Tabiatın tutulmasına gelince**, fare pisliği ya da kudret helvasından az bir şey ya da turşu yapılmış kebere dallarından ya da nâtiften²⁸ ya da hatmiden ve tuzdan bir şey²⁹ yüklenir ve sütannesine zeytinyağıyla, acıyla, sirkeyle, erikle ve kuru incirle tatlandırılmış karnı yumuşatıcı yeşillikleri kavun içiyle³⁰ yedirirsin. Eğer çocuğun bazı uzuvlarına

²² Latince metinde nağme yerine "yumuşak tonlar ve seslerden" ifadesi kullanılmıştır.

²³ Latince metinde "ışığı dağıtır" yerine "gözünü alır" ifadesi kullanılmıştır.

²⁴ Bu cümle Latince metinde "çocuğu inciten şey, çocuğu emzirenin gebeliği ve önemi bakımından araştırılmalıdır" şeklindedir.

²⁵ Bu cümleden sonra Latince metinde "İşin doğrusu, önce bu nedenleri ondan uzaklaştırmak gerekir" cümlesi yer almaktadır ve bu cümle Arapça metinde yoktur.

²⁶ Bu cümle Latince metinde "Açlık ve susuzluk yumuşak besin alışkanlığıyla giderilir. İçmesi için bebeğe su da verilir" şeklindedir.

²⁷ Arapça metinde "kasıklarının" sözcüğü yerine Latince metinde "başının" sözcüğü kullanılmıştır.

²⁸ Nâfi: A confection or sweetmeat.²⁰

²⁹ Shiyâf: A collyrium, wash, or powder for the eyes and delicate parts.¹⁹

³⁰ Latince metinde "kavun içi" yerine "yalancı safran içi" yani "medulla cantarili" kullanılmıştır.

¹⁵ Gâliya: Misk/amber karışımı benzeri koku.²³ Gâliya: The perfumed compound of galia moschata.¹⁹

¹⁶ Kundus: A certain root, black without, yellow within, and a sternutatory in medicine.²⁰

¹⁷ Ūkiyye: 1283 gr.lık eski bir ağırlık ölçüsü.²² Ūkiyye: 1. A weight of seven misqals or about one ounce. 2. A weight of forty dirhams, or about four and one half ounces. The Turkish word oqqa (2.83 lbs.) is supposed to be derived from this word.¹⁹

¹⁸ Sekbînec: Sagapenum, gum of ferula persica.¹⁹

¹⁹ Dâng: Bir dirhem altıda biri.²² Dâng: The sixth part of a misqal; or of a dirhem.¹⁹

²⁰ Latince metinde "Bedenlerinin" sözcüğü yer almamıştır.

²¹ Latince metinde "büyük çıkıntı" ifadesi geçmektedir.

bir hastalık arız olduysa, onun ne olduğuna bakılmalı ve onun zıddıyla tedavi edilmelidir.³¹ Çocukların bazı uzuvlarında rahatsızlıklar ve onlar için özel olan hastalıklar arız olabilir ve bunlar Hippokrates'in *Kitābu'l-Fuṣūl [Aforizmalar]*'da bahsettiği hastalıklardır. Orada dedi ki doğum zamanı çocuklara aft, kusma,³² uykusuzluk, uykuda korkma, göbeğin şişliği, kulakların rutubeti arız olur. Onların diş çıkarma zamanı yakın olduğunda onlara diş etinde şişlik ve acı,³³ ateşler, kasılma ve en çok ishal arız olur, özellikle dişler çıktığında ve belki onlara boğaz şişliği ve kulaklarda kaşıntı arız olur. Büyük çocuklardan hastalara ve karınlarında tutulma olanlara göz ağrısı ve kasılma arız olur, bunun için bu rahatsızlıkları ve belirtileri araştırmak gerekir ve onların vücutları için bütün güç sarf edilmelidir. **Afta gelince**, dile mum ve gül yağı ile işlenmiş üstübeç ve kurşun oksit sürülmelidir. Eğer üstünlüğünün artmasına gerek duyarsan, içine kâfurdan biraz ekle. Diğer bir ilaç: Sumak, gül, kuru şahtere ve safran alınır, hepsi güzelce dövülür, gül yağıyla erimiş mumla yoğurulur ve bu dile sürülür. Diğer bir sıfat: Mazı ve günlük kabukları alınır, güzelce dövülür ve balla karıştırılır ve o yere sürülür. Sütanneye perhiz verirsın ve ona 'adesiyye'³⁴ ve hışırımıyye³⁵ yedirirsin ve ona hindiba, marul, küsküt, semizotu, yabani hindiba ve buna benzeyenler sirkeyle verilir. Eğer aft çok beyaz olursa, mazı ve gülden birbirine eşit oranda birer kısım, safrandan yarım kısım³⁶ almalısın. Hepsi güzelce ezilir ve erimiş mum ve gül yağı ile yoğrulur ve dile³⁷ sürülür. Eğer aft siyah olmuş, yanmışsa, bu öldürücü [derecede] kötüyse, o zaman tilki üzümü suyu, şahtere suyu, erimiş mum ve gül yağı³⁸ alınmalı, düzleşene kadar havanda dövülmeli ve dil üzerine sürülmelidir. Eğer dil ve dişetinde yaraların eserleri kalırsa, onlara tuzlu balık külü sür. **Çocuğa bir kusma arız olduğu zaman**, Şam ya da Isfahan ya da Kokan³⁹ elması suyu bir parça fıstık dış kabuklarıyla birlikte verilmelidir. Nane, nar suyu ve gül suyu ile kaynatılır ve ondan içirilir. Yine kuru nane, kuru yarpuz ve fıstığın dış kabukları alınır, yumuşak ezilir ve mayhoş elma suyuyla içirilir ve onun midesine sukk,⁴⁰ sandal, ödağacı, akasya ve gül suyu ile yakı yapılır. Diğer: Kusma balgamlı

olduğunda, bundan fayda görebilir. Loğusa otu, yarpuz ve safrandan biraz alınır ve bundan hastaya nane suyuyla içirilir. Sütanneyi posası bol kaba gıdalardan perhiz ettirirsin ve onun gıdası mayhoş şey, nar ve Hint hurması⁴¹ ile yapılan olur. **Uykusuzluğa gelince**, ona arız olduğu zaman, sütanneye marul özü, şekerle ve kekle yumuşak dövülmüş haşhaş tohumu yedirmelisin. Güzelce dövülmüş, marul suyu ile yoğrulmuş haşhaş kabukları kafasına sürülür ve ona menekşe yağı⁴² ya da kabak çekirdeği yağı içirilir ve çocuğa aynı zamanda şekerle birlikte haşhaş kabuklarından bir miktar azar azar verilir ve onun gıdasına haşhaş karıştırılır. Çocuğa uyuması için balla yoğurulmuş afyon, bir haptan üç hapa kadar içirilir. Diğer: Kakule, haşhaş, geven ve afyon; hepsinden bir dirhem ağırlığında, safran bir dank,⁴³ balla yoğurulur. **Öksürük üzerine**: Öksürük arız olduğunda, geven, badem ve taberzed⁴⁴ balı ya da gül suyu ile yoğurulmuş ayva çekirdeği içinden yapılmış la'ük⁴⁵ verilmelidir. Bununla birlikte rutubet eserleri ortaya çıkmışsa, kafaya bal⁴⁶ sürmek gerekir ve onun dili üzerine nazikçe bastırılmalıdır, çünkü çok balgam kusar.⁴⁷ Eğer bu nezle ile birlikteyse, o zaman onu hamama sok ve başının üzerine sıcak su dök. Eğer onun nefesine bir daralma gelmişse, bal ile yoğurulmuş keten tohumu ya da balla yoğurulmuş kimyon yalatılmalıdır ve azar azar ballı su içirilmelidir. **Çocuğa uykuda korkma arız olduğunda**, sütannesini perhiz ettirmek ve çok yemekten, hele balgam yapan kaba yiyeceklerden men etmek gerekir, çünkü bunlara yaklaşmamalı, çocuğa sütü ve gıdayı artırmamalı ve kimüs için takdire değer gıdalarla beslemelidir. Çünkü bu, çocuklardan iştahlı olana ya da yine sütanesi bu şekilde olana ya da sütannenin sütü yoğun olana daha çok arız olur. O zaman sütanneye sirkeli bal şerbeti, rezene, kereviz ve bunlardan başka yumuşak tedbirlerden vermekle onun sütü temizlenmelidir ve çocuğa içine kereviz, kimyon, nân-ı'âh⁴⁸ ve Karaman kimyonu konmuş olan sefûf gibi üstün derecedeki sefûflardan verilmelidir. Yine aşferu selîm ya da gıyâş macunu⁴⁹ gerektiği kadar verilir ve içinde papatya, sarıyonca, mercanköşk, yarpuz ve süsen

⁴¹ Latince metinde "nar ve Hint hurması suyu ile" denilmiştir.

⁴² Latince metinde "menekşe yağı" yer almamaktadır.

⁴³ Latince metinde "dâng" karşılığı olarak "obolus" kullanılmıştır.

⁴⁴ Taberzed: Teberzed: 1. White sugar candy (cut with hatchet). 2. Rock-salt.¹⁹ Tabarzed: Sugar candy; conserve of roses.²⁰ Tabarzed: Rock-salt; white sugar; the aloe; a kind of grape.²⁰

⁴⁵ La'ük: A preparation intended to be licked up, a lambative.¹⁹

⁴⁶ Latince metinde bal ile anlamına gelen "melle" yerine yumuşak anlamına gelen "molle" kelimesi yazılmıştır. Büyük olasılıkla kopyalama ya da baskı sırasında yanlış yazılmıştır.

⁴⁷ Latince metinde "balgam söktürecek" denilmiştir.

⁴⁸ Nân-ı'âh: The fragrant seeds of *pyroclis ajowan*, sprinkled on bread in the east.¹⁹

⁴⁹ Nân-ı'âh: Aniseed (in some places it seems to mean caraway-seed), which frequently is baked in bread on account of its flavour and stomachic qualities; bishop's weed.²⁰

⁴⁹ Arapça metindeki "aşferu selîm ya da gıyâş macunu" yerine Latince metinde "beyaz ve kırmızı şaraptan" yazılmıştır.

³¹ Latince metinde bu cümleden sonra "Çocukların başına gelen hastalıklar" alt başlığı bulunmaktadır.

³² Latince metinde "kusma" kelimesinden sonra "öksürük" kelimesi yer almaktadır, bu kelime Arapça metinde yoktur.

³³ Latince metinde "acı" yerine "kaşıntı" sözcüğü geçmektedir.

³⁴ 'Adesiyye: 2. Lentil soup; lentil stew.¹⁹

³⁵ Hışırımıyye: A dish flavored with green grapes.¹⁹

³⁶ Latince metinde "safrandan yarım kısım" ifadesi bulunmamaktadır.

³⁷ Latince metinde "dile ve boyuna" yazılmıştır.

³⁸ Latince metinde "gül yağı" yerine "iç yağı" ifadesi geçmektedir.

³⁹ Latince metinde "Isfahan ya da Kokan" sözcükleri yoktur. "Şam" yerine "Suriye" yazılmıştır.

⁴⁰ Sukk: A kind of perfumed pastile.¹⁹

kökü pişirilmiş olan su ile banyo yaptırılır ve karnına kına yağı ve eşek hıyarı yağı ile birlikte menekşe yağı ile sıcak kompres yapılır. **Göbeğin şişine gelince**, çocuklara doğumdan kısa süre sonra göbeklerinin kesilmesi sebebiyle arız olur ve kurşun oksit, teke diken, üstübeç, gelincik şiyâfi ve yaş kişniş sürülmelidir ve yine göbeğin şişi göztaş ve susam yağı ile erimiş sakızağacı sakızından yarar görür, çocuğun göbeği üzerine sürülür ve ondan içirilir. Şişlik dışındaki göbek çıkıntısı için, güzelce ezilmiş, yumurtanın beyazıyla yoğurulmuş nân-ı 'âh ile bulanmalıdır. Çocuğun göbeği kesildiğinde üzerine 'urûk,⁵⁰ iki kardeşkanı, enzerüt,⁵¹ mür ve günlük aynı seviyede serpmelidir. Güzelce ezersin ve üzerine serpersin. **Kulakların rutubetine gelince**, onlardan aktığında, nilüfer yaprağı suyuyla kazınmış, göze sürülen beyaz şiyâfla tedavi edersin. Bunun içine yünden bir fitil batırılır ve kulağa koyulur ya da Yemen şapı alınır, şarapla ezilir, içine yünden bir fitil batırılır ve kulağa yerleştirilir ya da safran alınır, şarapla karıştırılır ve kulağın içine damlatılır. Eğer onunla birlikte ağrı varsa, kadın sütüyle karıştırılmış beyaz şiyâf kulağın içine damlatılır ya da⁵² ılık gül yağı kulağın içine damlatılır.⁵³ **Dişlerin çıkma zamanında çocuklara diş eti ağrısı⁵⁴ arız olduğunda**, diş etini tavuk içyağıyla ya da köpükle ya da tavşan beyni ile yumuşak bir şekilde ovmalısın. Dişler çıktığında, çeneleri⁵⁵ ve boynu ılık menekşe yağı ile yağlarsın ya da bundan kulağın içine damlatırsın. İçinde papatya ve sarı yonca kaynatılmış su, sürekli olarak başının üzerine dökülür. Arpa unu, hatmi, papatya ve boyotu gibi çözücü yakılarla çenesine yakı yapılır. Onun dişleri göründüğünde, kafası, boynu ve yanakları yumuşak beyaz bir yünle sarılmalıdır ve onun üzerine ılık su dökülmelidir. Çocuğun gıdasını artırmazsın. Onun gıdası düzenlenir ve soğutucu şeyler ve ısıtıcı şeyler verilmez. Bilmek gerekir ki çocukların bazısında dişler yedi ayda çıkar ve bazısında bundan daha fazla. Eğer onlara ateş hali arız olursa, sütanneye ateşi söndüren tedbirle tedbir alman gerekir. Çocuğa tabâşîr ve bakla tohumu ile birlikte nar ve hıyar suyu⁵⁶ verilir. **Eğer onlara ishal arız olursa**, üvez kavutu, Arabistan kirazı kavutu, elma kavutu ve nar çekirdeği kavutu ayva suyuyla birlikte verilmelidir.

Karnına sandal, gül, rāmek,⁵⁷ akasya ve mersin suyuyla ya da üzüm yaprağı suyuyla yoğurulmuş Ermeni çamuru ile yakı yapılır. Yine mey-süsen,⁵⁸ gül suyu nadūhu⁵⁹ ve mersin suyu⁶⁰ ile birlikte biraz banotuyla⁶¹ yakı yapılır. Bu, kimyon dövüldüğünde ve anason dövüldüğünde⁶² ve bir yün üzerine serpildiğinde ve bununla çocuğun karnına yakı yapıldığında etkili olabilir. Bu, orada sıcaklık yoksa etkilidir. Oğlak peynir mayasından bir dank ağırlığında soğuk suyla içirilir. Sütanneye nar çekirdeği sefūfu verirsin. Açken ayva, armut ve çekirdekli kuru üzüm⁶³ yedirilir. Kuru üzüm ve nar tanesi ya da sumak ya da kadıntuzluğu ile⁶⁴ zirebāc⁶⁵ yapılmış çilkeklik ve turaç kuşu ile beslenir.⁶⁶ Pancar,⁶⁷ ıspanak, erik ve buna benzeyen karnı yumuşatan gıdaları yiyip içmekten men edilir. **Çocuğun tabiatı kabız olduğunda**, yemeğinin içine bal ve şeker karıştır ve eğer tabiat karşılık verdiyse, susam yağını onun karnına sür. Aksi takdirde, ona sakız ağacı zamkından bir nohut miktarı ver! Ya da fare pisliği ya da şeker ve düğümlemiş hatmiden ya da tuz ve hatmiden bir şiyâf yüklenir. Göbek sığır ödüyle ya da balla yoğrulmuş günlük ile bulanır. **Eğer çocuğun bağırsağında⁶⁸ kurt ortaya çıkarsa**, ona hurmayla birlikte pelin-ya da şekerle birlikte pelin usaresi ve taze⁶⁹ Hindistan cevizi yedir. Eğer kurt onun makatında⁷⁰ ortaya çıkarsa, ona kara katrandan bir şiyâf yükle. Eğer çocuğun makatı çıkmışsa, içinde mersin, meşe iç kabuğu, nar kabukları ve servi cevizi pişirilmiş suya oturtulmalıdır ve makatın üzerine yanmış pelin küllü serpmelidir. **Çocuğun beyin zarına şişlik ya da kötü sıcak mizaç gelebilir**. Bunun belirtisi bingıladağının alçalmış olduğunun ve gözlerinin içinde sarılığın görülmesidir ve kadınlar onu 'utâş diye isimlendirirler. Onun tedavisi: Gül yağı ile çırpılmış yumurta sarısıyla ya da gül yağı ile çırpılmış kabak kabuğu, kavun kabuğu, yaş kişniş suyu ve semizotu ile ve tilki üzümü suyu ile bingıladağa yakı yapılmasıdır ya da yumurtanın beyazı ve gül yağı sürülmesidir. Ne zaman çocuğun mizacının sıcak olduğunu gördüysen

⁵⁰ Irk / 'Urûk: kök / kökler.²³

⁵¹ Enzerüt: Sarcocolla.²⁰

⁵² Latince metinde "ya da" yerine "ve" yazılmıştır.

⁵³ Bundan önce Latince metinde Arapça nüshasında yer almayan şu ifadeler yazılmıştır: "Bebeklerin başına gelen çok sayıda kötü illetin tedavisine ek olarak diş etlerinin kaşınması, dişlerin tedbiri, ateş, ishal ve durdurulması, kurtlar, bağırsak çıkışı (yok oluşu), beyin apsesi, öksürük, püstüller, zayıflık, ateş nedeniyle göz şişmesi, mide ve bağırsak gazı, hıçkırma ve deri kaybı da vardır."

⁵⁴ Latince metinde "diş eti ağrısı" yerine "diş eti kaşınması" yazılmıştır.

⁵⁵ Arapça metindeki "çeneleri" yerine Latince metinde "şakaklar (tempora)" sözcüğü kullanılmıştır.

⁵⁶ Latince metinde "arpa suyu" yazılmıştır.

⁵⁷ Rāmek: An astringent lozenge made of the juice of unripe grapes, or of nutgalls and pomegranate bark, sometimes containing musk, and used as a perfume or ornament.¹⁹

⁵⁸ Rāmak, rāmik: Name of a certain anti-dysenteric medicine.²⁰

⁵⁹ Mai-süsen: A lotion which women use in washing their heads.²⁰

⁶⁰ Latince metinde "nadūh (nanduc) ve gül suyu" ifadesi yer almaktadır. ⁶¹ Banotu: A species of aromatic; anything which is poured in the mouth, as medicine.²⁰

⁶² Latince metinde ek olarak "ve nar suyu" denilmektedir.

⁶³ Latince metinde "banotu" yer almamaktadır.

⁶⁴ Latince metinde "anason dövüldüğünde" ifadesi yer almamaktadır.

⁶⁵ Arapça metinden farklı olarak Latince metinde "ayva, armut ve çekirdekli kuru üzüm" ifadesi geçmektedir.

⁶⁶ Latince metinde "kuru üzüm" yer almamaktadır.

⁶⁷ Zirebāc: Meat stewed with cummin; also, jelly of sheeps' trotters stewed with saffron and garlic.¹⁹

⁶⁸ Latince metinde "beslenir, zira sakinleştirir" ifadesi geçmektedir.

⁶⁹ Latince metinde pancar yerine "kara pazı (bilitum)" sözcüğü geçmektedir.

⁷⁰ Latince metinde bağırsak yerine "karnında" yazılmaktadır.

⁷¹ Latince metinde taze yerine "çürük" ifadesi yer almaktadır.

⁷² Latince metinde "midesinde" sözcüğü kullanılmıştır.

ve onda sivilceler ortaya çıktıysa, o zaman sütannenin damarından kan al ya da ona hacamat yap ve ona arpa suyu, nar ve eşek hıyarı suyu,⁷¹ gülsuyu şerbeti ve semizotu tohumu içir! Sütanneyi helva ve şaraptan men eyle! Çocuğa tabāşir,⁷² semizotu tohumu suyu, nar suyu ve hıyar suyu⁷³ ver! Eğer onda ateş olursa, kafurdan biraz ekle! Eğer onda susuzluk⁷⁴ olursa, nişastadan,⁷⁵ tabāşirden ve semizotu tohumundan, her birinden bir kısım ve sukk ve ham ödağacı, her birinden yarım kısım alınmalı, hepsi güzelce ezilmelidir. Ondandır, yarım dirhem ağırlığından bir dirheme kadar, bir misli gül yağı ile çocuğa içirilir ve mideye hilaf suyu, bakla suyu, gül yağı ve üzüm lifi suyu ile yakı yapılır. **Çocuğun yanağında ortaya çıkan sivilcelere gelince**, içinde gül ve mersin pişirilmiş sıcak suyla yıkanmalıdır. Sivilcelere kurşun oksit, üstübec ve gül yağı sürülür. Eğer çocuğun sıcaklığının azalmış olduğunu gördüysen ve onda soğukluk belirtileri ortaya çıktıysa, o zaman sütanneye sıcak baharatlarla pişirilmiş etler⁷⁶ ve balla, halis tatlı kuru üzümle, eski şarapla ve hindikünla⁷⁷ yapılmış tatlı gibi gıdalar ver! Yemekten önce hamama sokarsın. Çocuğa misk ilacından biraz ya da giyāsiden ya da asferu selimden ve buna benzeyenden verilir. Çocuğu inciten diğer [şey] de, onun zıddıyla tedavi edilmelidir. **Çocuğa göz şişmesi arız olduğunda**, göz kapaklarına sütle yoğurulmuş teke dikenini sürmen gerekir. Gözü yarpuz pişimişi ile yıkarsın. Taş üzerine suyla⁷⁸ sürtülmüş biraz papatya ve teke dikeniyile⁷⁹ birlikte gelincik şiyāfını göze şiyāf yaparsın ve bu göze sürme çekilir. Belki çocuğa, gözyaşının çokluğundan gözünden şikâyet etmek arız olursa,⁸⁰ o zaman tilki üzümü usaresiyle göze sürme çekilmelidir ve göz kapaklarına, gül yağı ile çömlek kap üzerine sürtülmüş kurşun oksit sürülür. **Çocuğa midesinde ve bağırsaklarında yel arız olduğunda**, kunduz hayası, kekik ve kimyondan, her birinden bir dank alınır, güzelce ezilir ve hepsinden iki çekirdek ağırlığında, mercanköşk suyuyla içirilir. **Eğer ona hıçkırık arız olursa**, kunduz hayasından bir habbe ağırlığında, yabani kekik suyuyla ya da bir çekirdek ağırlığında develerin idrarlarından yabani kekik suyuyla birlikte içirilmelidir. **Çocuğa**

uyuluklarında soyulma arız olduğunda, üzerine dövülmüş mersin ve gül serpmek ve sonra gül yağı sürmek gerekir ya da kurşun oksit ve gül yağı sürülür. **Gıdaya başlayan çocukların tedbiri**⁸¹ Çocuk büyüdüğünde ve süttten daha kuvvetli⁸² gıdaya gereksinim duyduğunda, kek, şeker, badem yağı ve taze susamla beslenir ve az sütle yetinir. Konuşmaya başladığında, dili bal ve şekerle ovulmalıdır. Kolay sözler öğretilir. Süttten kesilme zamanı olduğunda, konuşmaya başlamıştır ve en sık iki yaşın tamamlanmasından sonra olur⁸³ ve yemeğe alıştırmak gerekir. Yumuşak gıdaları ve piliçlerin etleriyle [yapılmış] işfıdbâc ve zırebâc suları içine ufalanmış ekmek yemeye içmeye alıştırılır. Süt, şeker ve badem yağıyla yapılmış bisküvi verilir. Emzirme her gün yavaş yavaş azaltılır ve süttten bir defada kesilmez. Gıdası, gıdadan yetecek miktar öğrenilene kadar azar azar tedricen artırılır ve o zaman emzirmeden kesilir. Süttten kesme mutedil günlerde olmalıdır. Yazın ve sıcak günlerde ve yine kışın şiddetli soğukta süttten kesmede dikkatli olunmalıdır. Azası sağlamlasından ve güçlenmeden, onu, zamanı dışında yürümeye bırakmamak gerekir, çünkü bu, iki uyulduğunda soyulma⁸⁴ ve iki bacağına eğrilmeye sebep olur. Çocuğa ayrıca şarap içirmemek gerekir, çünkü tabiatları rutubetli olduğundan, vücutlarındaki rutubeti artırır ve yine kafalarını kötü buharla doldurur ve zihinleri bozulur. Allah her şeyi bilir.⁸⁵

Yirmi birinci bölüm. Sütannenin tedbiri üzerine.

Sütanneye gelince, süt emen yenidoğan annesinin süttünden emmelidir⁸⁶, çünkü bu ona süttlerden en uygun olanıdır ve eğer onun süttünü bozan bir hastalık yoksa, süt çocuğunun mizacı için en uygun olan annesinin süttüdür. Bunun nedeni ceninin annesinin karnında adet kanıyla beslenmesidir. Bebek doğduğunda, bu kanın tabiatı memelere yönlendirilir ve onu beslemiş olan yumuşak gıdaya benzeyen gıdası olsun diye cenini besleyen süte dönüşür. O rahimdeyken asla gıdaya değişmez ve bu sebepten meydana gelen anne süttü yenidoğan için diğer kadınların süttünden daha uygundur. Çünkü yenidoğanın alışkanlığına sebep olana en yakındır⁸⁷ ve eğer annesinin süttünün azlığı sebebiyle ya da başına gelen bir hastalık sebebiyle ya da bunun

⁷¹ Latince metinde "ve karpuz suyu" ifadesi eklenmiştir.

⁷² *Tabāşir*: A siliceous concretion found in the nodes of the bamboo, used in medicine; also the ashes of the roots and joints; bamboo-manna.²⁰

⁷³ Latince metinde "ve karpuz suyu" eklenmiştir.

⁷⁴ Latince metinde "susuzluk" yerine "öksürük" ifadesi geçmektedir.

⁷⁵ Arapça metindeki "nişastada" yerine "kurşun oksitten (mardasenegum)" ifadesi yer almaktadır.

⁷⁶ Latince metinde bu cümle "baharatlarla pişirilmiş sıcak etler" şeklindedir.

⁷⁷ *Hindikün* kelimesinin anlamı bulunamamıştır.

⁷⁸ Latince metinde "suyla" kelimesi kullanılmamıştır.

⁷⁹ Latince metinde "teke dikenini (huḍaḍ)" sözcüğü yer almamıştır.

⁸⁰ Latince metinde "Belki çocuğa, gözyaşının çokluğundan gözünden şikâyet etmek arız olursa" cümlesi yoktur.

⁸¹ Latince metinde yer alan "De regimine puerorum incipientium conedere" başlığı Arapça metinde yoktur.

⁸² Latince metinde "kuvvetli ve bol" ifadesi geçmektedir.

⁸³ Arapça metinde geçen "Süttten kesilme zamanı olduğunda, konuşmaya başlamıştır ve en sık iki yaşın tamamlanmasından sonra olur" cümlesi Latince metinde "Süttten kesilme zamanı asla iki yılı aşmamalıdır" şeklinde yazılmıştır.

⁸⁴ "soyulma" yerine Latince metinde "güçsüzlük" denilmektedir.

⁸⁵ "Allah her şeyi bilir" Latince metinde yoktur.

⁸⁶ Latince metinde bu ara cümle "yeni doğanın öz annesinin süttünden içmesi gerekir" biçiminde ifade edilmiştir.

⁸⁷ Bu cümleler Latince metinde şu biçimdedir: "Bunun nedeni anne karnındayken beslendiği yiyeceğe uyumlu ve uygun bir besin olması ve değişmesidir. Bu nedenle anne süttü yenidoğan için diğer emziren kadınların süttünden daha içerikli ve onun alışık olduğuna daha yakındır."

gibi engel olan sebeplerle annesinin sütünden başkısıyla beslenmesi için zaruret mecbur bıraktıysa, o zaman yenidoğan için yirmi beş ila kırk yaşları arasında, bedeni sağlıklı olan, mizacı ve görünümü mutedil olan, göğsü geniş olan, memesi ve yine meme başları büyüklükte mutedil olan kadınlardan seçilmelidir. Doğurma zamanı ne yakın olmalı ne de uzak ve çocuğu erkek olmalıdır. İyi bir tedbir tasarlarsın. Mutedil bir yürüyüş ve evde yumuşak hizmet gibi mutedil bir egzersiz emredilir. Ilık tatlı su ile yıkanır. Onun bedeni mutedil bir masajla ovulur. Saf elenmemiş undan ekmek, bir yaşında keçi ve koyun eti, kaya balığı ve övgüye layık kuş etleri gibi mutedil, iyi, kan yapıcı övgüye layık gıdalarla beslenir ve isfidbâc, zirebâc, közleme, kızartma, tabâheçât⁸⁸ ve dövülmüşler gibi mutedil olarak pişirilir. Pirinç ve buğday, taze süt ve şekerden yapılmış çorbalar, şeker ve badem yağı⁸⁹ ile yapılmış ırmik ve buna benzerler ve meyvelerden incir, üzüm, muz ve şekerli tatlı badem verilir, çünkü sütü çokça akıtır,⁹⁰ kanı saflaştırır ve övgüye değer kan oluşturur. Süt azaldığında ona, nohut, pişmiş bakla, ırmik unu ve nohut unuyla birlikte az bir şey rezene tohumundan yapılmış çorba verilmelidir. Ondan ve sebzelerden marul, rezene, havuç, sirke,⁹¹ dereotu, kereviz ve buna benzeyenlerden çorba yumuşaklıkla yapılırsa iyi olur. Sütanneye sığır sütü ve keçi sütü rezene tohumu ya da yaş rûh⁹² tohumu ve buna benzeyenlerle birlikte verirsın. Sütanneye nane, melisa, keskin gıdalar, kabız edici, mayhoş ve çok ekşi meyveleri ve sütü bozan gıdalardan buna benzeyenleri yasaklamalıdır. Yine sütanneyi birisiyle cinsel ilişkiye girmekten men etmelisin, çünkü bu, kanı⁹³ bozan en büyük sebeplerden birisidir, zira adet kanını dışarı çıkmak için hareket ettirir ve sütün oluşumunu değiştirir. Kadın hamile kaldığında bu çocuk için çok büyük zarar olur, çünkü iyi kan ceninin gıdasında sarf edilir; kötüsü geri kalır ve bu süt bozulur, azalır ve süt kesilir.⁹⁴ Sütten iyi olan, övgüye değer olan seçilir. İyi süt beyazlıkta saf, yoğunluk ve incelik arasında mutedil kıvamda, kokusu güzel, lezzeti tatlı olmalıdır. Sütün yoğunluğu ve inceliği tırnak üzerine bir damla damlatarak bilinir ve eğer yayıldıysa ve aktıysa süt incedir. Eğer tırnak üzerine sağıldığında, inci tanesi gibi olduysa ve ona dokunulduğunda, yapışkan bulundaysa, parmaklara yapıştıysa, süt yoğundur. Eğer tırnak üzerine konduğunda az yayılır ve akmazsa, o

zaman mutedildir. Yine süt bir cam kaba sağılmalı ve bir gece bırakılmalıdır. Eğer ondan incelen, pıhtılaşıp fazla olursa, o zaman süt incedir. Eğer ondan peynirleşen, incelenden fazla olursa, o zaman süt yoğundur. Eğer ondan peynirleşen, incelenen denk olursa, o zaman süt mutedildir. Bu yüzden süt seçilmelidir ve onun için dengelenmelidir, çünkü o çocuk için en iyi gıdadır. Eğer süt inceyse ve onu düzeltmek istediysen, o zaman sütanneyi sütle ve koyun etleri ve danaların etleri ile pişirilmiş pirinç ve buğday, ırmik ekmeği, mutedil yumurta,⁹⁵ tatlı şarap ve kaynatılmış şarap⁹⁶ ve bu yolda olanlarla doyurmakla sütannenin gıdasını yoğunlaştır ve ona sükûneti, rahatı ve az yorulmayı emret! Eğer yoğunsa ve onu inceltmek ve yumuşatmak istediysen, sütanneyi kuş etleri ve sirke, Karaman kimyonu ve acı ile yapılmış kalyalar ile besle ve onu yemekten önce hamama sok ve onun memesi üzerine sıcak su dök! Ona sabahları sirkeli bal şerbeti gibi şeyler içir ve ona turp ve sirkeli bal şerbetiyle olan kusmayı⁹⁷ ve yemekten önce egzersizi emret! Ona kekik, yarpuz, çördük ve yabani kekik ver! Eğer süt kokuluysa, o zaman sütanneye reyhani şarap ve içine safran, sümbül,⁹⁸ hoş kokulu baharatlar konan gıdalar vermelisin. Allah her şeyi bilir.⁹⁹

Yirmi ikinci bölüm. Emmeyi bırakmış olan çocukların tedbiri.

Emmeyi bırakmış ve süttten kesilmiş çocuklara gelince, gıdadan önce tatlı suyla ısıtmak gerekir ve bundan sonra gıda onların midesine günde iki kere indirilmelidir, ama onların gıdası övgüye değer gıda olmalıdır. Gıdası bir defada olmaz¹⁰⁰. Onları çok gıdadan men et! İştahlılık ve iştah çokluğu huy edindirilmez, çünkü bundan, çocuklara sıklıkla gıdadaki çokluk sebebiyle arız olduğunda, dolgunluğa bağlı spazm ortaya çıkar.¹⁰¹ Onları aşırı miktarda un ve nişastadan yapılmış tatlılardan, tel şehriyeden, keşkeklerden, katı yumurtadan, eski peynirden, süttten, bütün yoğun gıdalardan ve bulanık su içmekten men edersin, çünkü bundan, böbrekte ve mesanede taş oluşur ve hazımsızlık ve sıracalar ortaya çıkar. Onlara kavun ve acur tohumundan az miktar, biraz rezene tohumuyla ve şekerle birlikte verilir. Bu, çocuk dört yaşına ulaşana kadar yapılır. Eğer bu geçtiyse ve öğretim sınırına vardıysa, o zaman, yemekten önce, onu akranlarıyla oyun

⁸⁸ Tabâheçât kelimesinin anlamı bulunamamıştır.

⁸⁹ Latince metinde “badem yağı” yerine “badem sütü (lac amigdalarum)” yazılmıştır.

⁹⁰ “Sütü çokça akıtır” ifadesi Latince metinde “ıdran harekete geçirir” şeklindedir.

⁹¹ Latince metinde “sirke” yoktur.

⁹² Metindeki rûh kelimesinin anlamı rûh kelimesinin anlamıyla örtüşmektedir. Rûh: (..), name of a plant.²⁰

⁹³ “kanı” Latince metinde “sütü” olarak yazılmıştır.

⁹⁴ “süt kesilir” ifadesi Latince metinde yoktur.

⁹⁵ Latince metinde “katı yumurta” ifadesi geçmektedir.

⁹⁶ Latince metinde ek olarak “ve kırmızı şarap” yazılmıştır.

⁹⁷ “ona turp ve sirkeli bal şerbetiyle olan kusmayı” cümlesi Latince metinde yoktur.

⁹⁸ “sümbül” kelimesi karşılığı Latince metinde “spica” kullanılmıştır.

⁹⁹ Latince metinde yoktur.

¹⁰⁰ Latince metinde “gıdası günde bir kez olmamalıdır” denilmektedir.

¹⁰¹ Latince metinde “Zira buna dolgunluğa bağlı spazminin ortaya çıkmasından çok önce dikkat edilmelidir, çünkü bu durum çocukların başına en çok bol yiyecek nedeniyle gelir.” ifadesi yer almaktadır.

için serbest bırakmak gerekir, sonra onu, sıcaklığı mutedil olan hamamda, sıcaklıkta mutedil olan su ile yıkarsın. Bundan sonra, ona övgüye layık olan gıda verirsın. Çocuklar şarap içmemelidirler ve onu huy edinmemelidirler; çünkü çocukların mizacı sıcaktır-nemlidir ve şarap onların nemliliğini ve ısıtılmasını artırır ve onların kafalarını buharla doldurur, özellikle tabiatında sıcaklık ve nemlilik olan kişide. Çünkü mizaçları sıcak-nemli olan bedenler, söylediklerimizle birlikte humorların bozulması için acele eder, zira şarap çocuklarda kötü yaratılışı dışarı çıkarır, zihni bozar ve yine arzulanan miktarı çocukları etkiler¹⁰². Bununla birlikte idrar söktürmek ve artıkları azaltmak, yorgunluktan arız olan kuruluşu nemlendirmek ve buradan başka bir yerde bahsettiğimiz diğer faydaları için hastalara¹⁰³ şaraptan az miktar verilir¹⁰⁴. Ancak şarapta aşırıya kaçmalarına izin verilmez. Soğuk suya gelince, özellikle yemekten sonra ve sıcak zamanlarda men edilmemelidir. Eğer çocuklar kan çıkarılmasına gereksinim duyarsa, onlar için hacamat kullanılmalıdır. Eğer çocuk bu yaşları geçtiyse ve yedi yaşına ulaştıysa, onda aşırılığı olmayan egzersiz kullanılmalıdır. Sıcaklıkta mutedil olan suyla yıkanır ve soğuk su ile banyodan men edilir ve bundan onun gelişmesi ve büyümesi artar. Sana bahsettiğimiz gibi övgüye layık gıdalarla beslenir ve ona, yemekten sonra, egzersiz serbest bırakılmaz. Güzel bir ahlak huy edindirilir.¹⁰⁵ Öfkeden, tehlikeli işten,¹⁰⁶ meselelerden¹⁰⁷ alıkonur.¹⁰⁸ Eğer çocuk on iki yaşına ulaştıysa, o zaman çocuk, öğretim ve davranıştan gereksinimi olduğu şeyde eğitilmelidir. Bundan, kahraman cesaretinin olmasına gereksinim duyulursa, o zaman onun uzuvları, uzuvların sertliği ve kuvvetine faydalı olan kuvvetli hareket ve kuvvetli masaj ile alıştırılmalıdır. Cesur olması için, korkulan ve çekinilen şeylere cesaretlendirilir.¹⁰⁹ Eğer bunlardan birisi filozof olmaya gereksinim duyarsa, o zaman itaatkâr, uysal olana kadar ahlakı düzeltilmelidir, yani öfke ve muhaliflik huy edindirilmez, aksine sabır ve kabul huy edindirilir. Sonra, öğreniminde, felsefe ilminden sonra gelen

dört öğretiyi alır. Eğer onun için ticaretle ve hafif işlerde bir davranış istenirse, o zaman mutedil bir egzersiz huy edindirilmelidir ve onunla birlikte mutedil bir yol ve benzeri kullanılmalıdır. İnşaatçılık ve marangozluk ve bundan başka yorucu güç hizmetler benzeri güç işlerde davranışı istenen kişiye gelince¹¹⁰, ona kuvvetli egzersiz ve daha kuvvetli bir masaj huy edindirilmelidir ve azasının kuvvetini artırmak için fazla¹¹¹ gıda ile beslenmelidir ve adolesan ve gençlik yaşına ulaşana kadar bu onları aynı durumda etkilemelidir.¹¹²

Tartışma

Hippokrates'in Empedokles (MÖ 492-432)'in evrenin dört unsurdan ya da öğeden oluştuğu teorisinden yola çıkarak tıbbı aktardığı ve "Humoral Patoloji Teorisi" olarak da bilinen "Dört Hılt" ya da "Ahlât-ı Erbaa" teorisi hem Doğu hem de Batı tıbbında hastalıkların tanı ve tedavisinin belirlenmesinde Rudolf Virchow (1821-1902)'un "Hücresel Patoloji Teorisi"nin yürürlüğe girmesine kadar egemenliğini sürdürmüştür.³¹ Makrokozmosu yani evreni oluşturan ateş (sıcak-kuru), hava (sıcak-yaş), su (soğuk-yaş) ve toprağın (soğuk-kuru) mikrokozmos ya da bir başka deyişle insandaki karşılığı sarı safra (sıcak-kuru), kan (sıcak-yaş), balgam (soğuk-yaş) ve kara safra (soğuk-kuru) olup, bu sıvıların insandaki uygun ve dengeli birleşimi sağlık durumunu oluştururken, dengelerinin ya da kalitelerinin bozulması hastalık durumunu oluşturmaktadır.^{31,32} Tedavide ise bu sıvılar arasındaki bozulan dengenin yeniden kurulması gerektiği düşünülmüş ve kan almak, kusturmak, lavman yapmak, diüretik vermek gibi boşaltıcı tedavi yöntemleri kullanılmıştır.³² 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin yaşadığı ve tıbbi uygulamalarını yaptığı dönemde de İslam coğrafyasında tıbbi tanı ve tedavi uygulamaları Humoral Patoloji Teorisi bağlamında ele alınmış ve uygulanmıştır.

'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī çocukları, yaşlılar ve nekahet döneminde olanlar gibi kuvvetleri zayıf olan ve sağlıklarının korunabilmesi için özel bir tedbire gereksinim duyanlar arasında değerlendirmektedir. Çocukların zayıflığının nedeninin, yaşlılarda da olduğu gibi vücutlarının doğal sıcaklığının zayıf olması olduğunu söyleyen 'Alī b. el-'Abbās, bu nedenle çocukların sağlıklarının korunabilmesi için yumuşak tedbirlere gerek olduğunu bildirmekte ve söze ilk olarak gebelikle başlamaktadır. 'Alī b. el-'Abbās gebelerde adet kesilmesi, aş erme,

¹⁰² Latince metinde "daha büyük çocuklara da aynı şeyleri yapar" ifadesi yer almaktadır.

¹⁰³ Matbu Arapça metinde "onlara" yazılı iken İÜ AY 4713 nüshasında "hasta-ya", WDL 9716 nüshasında ise "hasta olanlara" olarak yazılmıştır.

¹⁰⁴ Latince metinde "Yine de onlara idrarı söktürmesi, fazlalıkları azaltması, sıcaktan kaynaklı kuruluşu nemlendirmesi ve başka bir yerde andığımız diğer yararları sağlaması amacıyla bir miktar (şarap) verilmelidir" denilmektedir.

¹⁰⁵ Bu cümle Latince metinde "Geleneklerden dürüstlük huy edindirilir" şeklindedir.

¹⁰⁶ Arapça metinlerde bu kelime "kahtun" olarak yazılmıştır. Bu kelimenin anlamı bulunamamıştır. Bu kelimenin "kuhatun"⁷²³ olabileceği düşünülmüş ve bu kelimenin anlamı çeviride kullanılmıştır.

¹⁰⁷ Arapça matbu metinde "şu'ün" olarak yazılı iken, İÜ AY 4713a nüshasında "şirretun" olarak yazılı olup, bu kelime de "kötülük" anlamına gelmektedir.

¹⁰⁸ Latince metinde bu cümle "Buna ek olarak öfkeden, gözü dönmüşlükten, arsızlıktan ve tembellikten uzak durmalıdır" biçimindedir.

¹⁰⁹ Latince metinde "alışması için korktuğu şeylerin arasına götürülmelidir" denilmektedir.

¹¹⁰ Latince metinde "bununla birlikte inşaat, çimentoculuk ya da diğer kaba güç isteyen sanatlar gibi ağır ve yorucu işlerde görev alacaksa," ifadesi yer almaktadır.

¹¹¹ Latince metinde "fazla" yerine "çok besleyici" denilmiştir.

¹¹² Latince metinde "adolesan ve gençlik çağına ulaşana dek onu bu konularda durmadan çalıştırmalısın" ifadesi yer almaktadır.

تدبيرهم الامن يكون صاحب كد وتعب ورياضة قوية فانه كثيرا ما يستكفي بذلك عن تنقية
بدنه بالدواء المسهل والقصد وغيرهما

(الباب التاسع عشر في تدبير الايدان الضعيفة واولا في تدبير الحوامل والاطفال)

اعلم ان ايدان الاطفال والمشايع والناقهين من المرض يحتاج الى تدبير خاص يحتمل صحتهم وذلك
لما هي عليه من ضعف القوة اما الاطفال والمشايع فان ابدانهم ضعيفة بالطبيع اضعف الحرارة
الغريزية فهم على خطر من تولد الامراض فيهم ولذلك يحتاجون الى تدبير يرفق يحفظ صحتهم
واما ايدان الناقهين فان الدم فيها قليل فهي لذلك ضعيفة تحتاج الى تدبير ينعشها ويزيد الدم
فيها واذا كانت هذه الايدان بهذه الصفة فبالواجب تحتاج الى تدبير خاص يحفظ صحتهم وانا
اذكر هذا التدبير في هذا الموضع وفيه تدبير ايدان الاطفال واولا في الحوامل
(فأقول) انه ينبغي ان يكون تدبير المرأة حين يرفع طمئها ويعرض لها الرحم وهو
الغنيان والتي والتبرق ووجع فم المعدة وقلة الشهوة وان تعاطها شراب التفاح المطيب بالعود
والمسك والجوز واولا المسبة المطيبة وشراب العود وتغذغ العود الرطب والمصطكي وتتم
الاشياء الطبية الراححة ويكون غذاؤها القرايج ولحوم الجداء متخذة بماء الرمان والحصرم
والنمغ والطرخون وتغذغها بالتفاح والرمان والسفرجل والكمثرى ولا تكثر من الغذاء
وتجعل في النهار ثلاث دفعات قليلا قليلا لا يثقل على المعدة وتسقي من الشراب الريحاني
المزوج وتغذغ من تناول الاشياء المرة والحريفة والاغذية التي تدر الطمث كالخص واللوباء
الحراء والسذاب والكرفس والرازيخ والملبة بقلها وبرزها والخندق واولا ينفعها ايضا
الاشياء الشديدة الحلاوة واذا كان في شهوتها نقصان فالتغذغ شراب التفاح المزوم المسبة خاصة
وتغذغ العود التي وتغذغ الرمان المزفانه يقوى الشهوة اذا كان نقصانها من حرارة فان عرض
لها سوء استمر فاعطها من هذا السقوف فانه يقوى معدتها ويجود استمرها لاطعام ويذهب
الرياح والشهوات الرديئة ويحسن اللون *(وصفته)* يؤخذ كرماني وبرز
الكرفس من كل واحد ثلاثة دراهم ناخواء وكند ومن كل واحد وزن درهمين ينعق يابس ومهم
مقشر من كل واحد وزن درهم ونصف زرباد وبادروج من كل واحد درهمين حب الرمان وزن
خمسة دراهم يدق الجميع ناعما ويسعمل عند الحاجة السفة منه وزن درهمين فان احتاجت
الحامل في بعض الاوقات الى القصد أو شراب الدواء المسهل بسبب بعض العلل فلا ينبغي
ان يقدم على ذلك في اول الامر الى ان يصير لها اربعة اشهر ويعمل ذلك في الشهر الخامس
والسادس والسابع ويحتمل ذلك في الشهر الثامن والتاسع لان الاربعة الاشهر الاول يكون
الجنين فيها ضعيفا محتاجا الى الغذاء والاستفراغ ينقص من غذائه فيموت وفي الشهر الثامن
والتاسع يكون الجنين قد كبر ويحتاج الى غذاة كغذاذ المستفرغ المرأة قل غذاء الجنين ولم
ينق حما فان دعت الضرورة الى الاستفراغ في هذه الاوقات وخفف على المرأة الموت ان اخر
ذلك فلا تخف بل بالجنين ولتكن الوالدة احب اليك منه وقد يمرض لبعض الحوامل ان تهيج
اقدامهن فينبغي ان تطبخ السبب بالخل وتغذغ فيه الصوف وتلثمه اقدمها من وتشدده والتغذغ بها
وهو رخام يكون فيما بين الطين السببر اتي اذا جهن وسلي به القصد من نفع من ذلك واذا اقرب

الحوالان ينفع من رطوبة
الرحم المزمنة حولا وشرابا
وكذلك السحاق يقطع
الرطوبة السائلة من الرحم
أكلوا وشرابا حولا وكذلك
عصارة الكركان الشامي
تقطع رطوبة الرحم أكل
وحولا بسرعة وكذلك
ورق أم غيلان ونعرا يقطع
الرطوبة المزمنة من الرحم
وكذلك الشب يقطع
الرطوبة حولا وكذلك
الحلبة بالعسل تنقي
الرطوبة الرديئة شرابا
وحولا
(علاج صلابة الرحم)
مبعة سائلة تنفع من صلابة

Şekil 1. 'Alī b. el- 'Abbās el-Mecūsī'nin Kāmīlu's-Şīnā'ati'l-Tıbbiyye adlı eserinin Arapça, 1294/1877 yılı Bulak Matbaası baskısında gebelerin ve çocukların tedbiri hakkındaki bölümün ilk sayfası: On dokuzuncu bölüm. Zayıf vücutların tedbiri hakkında ve ilk olarak gebelerin ve çocukların tedbiri üzerine (el-bābu'l-tāsi'u fī tedbiri'l-ebdāni'da'l-İfeti ve evvelen fī tedbiri'l-havāmili ve'l-etfāl).¹⁶

Liber

fit ventositatem et malof sedat appetitum calorem bonum red-
dit. Et bec est eius confectio. Sumatur cimini carmāci.
carui. feminis apñ ynuiscumfqs. 3. ij. nānachie cñdari maf
culi cuiusq. 3. a. 5. 3. erabad. vñg. cuiusq. 3. b. malozū granato
rom. 3. c. terrantur omnia diligenter: et vñtis qñ opus fuerit
scifum pōdus. 3. b. Si aut indiguerit pregnās aliquo tēpo-
re sanguine minui aut catarrico purgari propter aliquā pas-
sionē nō oēs accelerare in primordija donec sit. iij. mēsiū pze-
gnās faciēsq. hoc quinto mēse et sexto ac septimo: caubifq.
bec idē ocrāuo et nono. In primis nāq. quatuor: mētibz est
in ea fēns oebilis et opas cñ illi cibo: at vero minatio minuit
cibum vñde et moritur fēns. Octavo quoq. et nono creuit fe-
nus: et egit cibo maior. Vñde si euacuetur mulier minuitur ei
bos fēns nec remanet vñus. Si ergo ipulēt necēffitas ad-
minutionē bis tēporibus timenturq. de morte mulieris si dif-
feratur non curas fēns: itq. tibi cario: genetrix illo. Accidit
autē tēpe pregnantibz inflationes pedū eozū. Quare o3 de
coqui fūberō cū aceto et intingās in co lanaz: applicatamq.
pedibus stringe: et tama. b. mōlece si diffēretur cū aceto et
carbaplastmatur eo pes proderit. Quō aut partus proximus
fiet liniet doctū mulieris queq. sub vētre sunt. oleo viol. et olo
quebiri simul copactis luntione subtili. Roseturaq. super bec
aqua calida tēperat calozis in balneo. aut fēdeat in concha
aque tēperati calozis: forbeant iura pinguis carnis: condita
cū cñfidabago: aut adipe galline: deitraq. ei cābifū et similia
cū zaccara et oleo amigdalino et sisamo recenti. Si autem
euenit pms et pñsens est emissio: liniant queq. sub vētre sūt
et ita et doctum oleo squeri tepido et modo decambulet: mō
fēdeat super scānū. Quō dolor cruciat o3 vt includat sp3 suū
et ipellat ad interiora: et inferius et arceat spm fēdeatq. Inse-
ptura post ter gñ eius: donec māy? suas supervierit ei? iliaq.
ad inferioza. Si aut moratur cñflio: forbeat ius cñfidabago
de carne agni ping. is aut adipe galline. Quod si partus dif-
ficilis sit deat muscata rāmeff. 3. i. cum aqua bulbe decocta.
aut fūme nidū brūdina teras illū in aqua: quā collaraz va-
ei bibere. Si vero difficilis pms sit et timetur ei: da pa-
nenti aquā bulbe decoctā cū melle et oleo amigdalino. et oleo
sisami. paulatim aut forbeat aquā fāsiolorū rubeoz decoctā
cū habebelo et mlt. Deq. ei mēscara remiffa et de diamarte
3. et sequibz diffēperat cū aqua fāscoli: et aquā aceto ni-
gn. Aut aquā lupinorū decoctam cū lebaba: et dabis gallic.
3. 5. vñq. dimidium cragium. diffēperat cū vino veteri. Cō-
ternabilq. virtutē eius cum aqua carnis a vino et tocūdis et
vaporibus. Quō vero pēp si remāferit scūdina: o3 puoces
mulieri sternutationē iussione ligni carie naribus: aut cum
cōdifo. Et si ceciderit coquū ē: sin decoq. abbeclā cū belba et
propina illi aquā eius vñq. 3. b. cū dimidia. 3. i. squibz et 3. 5.
obolo calozet et 3. 5. qñte: aut vaporabis cū cū mirra et quē-
na. f. vt ponas aromatica sup carbonēs sub scāno. pforatoc
fēdeatq. mlti dñp egredietur ctenim secundina. Si aut
tē mortuus fuerit fēns vñre medicamibus assignatis cōdu-
ctioni secundine condole. Si autē abundauerint reliquie pñ
inim vt dissoluantur virtus vñre medicaminibus assignatis
bis qui sūguis fluxu patiuntur. Si vero nō purgat mlti a fā-
guine pms: curabis medicaminibus in ore mēstroz sicut
dicamus in medela morboz: nec negligatur boc moria et cñ
eius adducat egritudines pessimas.

Capitulu. 20. de regimine infantium.

Infans statim qñ natus est o3 pulverizari su-
per cū sal et rosas tritas cū pfoietur
eius cine in obuiā aeris: quā sit cutis ifans pluri-
me humiditatis. Tūc frictur os dignis cū melle: sūgantur
aures eius fortiter: et cibetur duobus diebus zaccara optime
trita cū oleo sisami: et liniantur mēbra eius mane et vespere:
et extendat mēbra. duplice iunctionis manu et pedū: ponēs
in iuncturis mltis et rosas tritas: sicq. inter crura tunc extē-
dat manus eius: et pedes religitq. fortiter. Et si caput eius
est longū aut est ei acumē magnū apostemati parte pōat sub
eo cor: sua verum: aut lignū aut marmor: aut speculum inolu-
tum ne forte ledat: et liget fronte eius panino et stringat aliq.
toli paulatim. Et anteq. cū aqua tepida vñct: in quā decoctā
sit mirra et ros. semel in duobus aut tribus diebus: sūgat
aures eius tēpore quo lauat vt egredietur. aqua ab eis: ope-
riatur vulnus eius et dormiat: ad quod vñatur cōmone sub
ili et tenuis: cōtēns illam dulcibus modis: delecatat eis to-
nis fauibus et consonantibus sicut et qui perfecti sunt: quā
fit homo composuit ex motus et concentus consonantia.
Scdatur eis si quis est in eo parvus dolor: somnū pñno-
eat: nec vero dormiat in loco clauo: vñus nanq. ifans debi-

Primus.

lis est et lumen eius spargit lux: congregantq. tenebz et con-
fortat visus: et si natus masculinus ē iuuatur fortiter donec cō-
pleantur quatuor mētes: limatio nāq. multa solida: mēbra
et cōfortat ea: vñq. magis hoc indiget qñ femina. Si vero ē
femina linatur oleo viol. luntide molli spatio mentium duo
runt: et tunc ampuentur. Et initio et cñ pauca bumeat corp.
multa vero et foris siccet et mulier magis idiget bumeatio-
ne. Quō aut inspiciatur infans si fīcat et inquiratur quid il-
li obest: subito vt cōceptū et cautela eius que cōsueat nutrire
infantes. Infans cum minime fīct. nū. ledatur: quō nō sit illi
conquerēdi potentia. Et leio que accidit infanti aut defons
est aut intus. Defons autē cā calozis et frigoris et muscarum
et pulicū et similia: quā quidem causaz o3 depelli ab eo. Abin-
tus autē cā famis. luntis: mox vñne et egestionis. et cā coloris
alicuius mēbz. Fames quidē et luntis pellantur assuefactione
molliis cibi: et aqua quidē propinatur illi. Quō vero vñne
dabis ei medullā semis melonis cū intebz dabisq. nutricia ei?
bec eadem. rosabifq. super caput eius aquā calidā et luntis
oleo qñri et gembagi. Si vero moratur natura o3 facias af-
fias de simo muris: aut parū thebecm. i. al tēgebin: aut de vir-
gulis capparis facit cū camachaut de natalo aut catbemia
et fāsc: dabis etiā nutricia olera mollientia vētre m cōdura cñ
oleo oliue et muri aceto. pñnis. ficibus siccis et cū medulla
cartami. Quō si accidat infanti dolor: aliquo i coporis mem-
bro: considerea quē sit et qualis passio: contrariisq. contrariis.

De egritudinibus accidenibus infanti-
bus. Accidunt autem
infantibus propter illas passiones et morbi quos meminit hy-
pocras in li° apbonimozū dñs: Paruis qdem nouiternis
accidunt ois vlcationes. vomitus. tussis. vigilie. timores.
ymbilici apostemata. auris humiditates. Quō vero proxi-
mum sit tēpus dentes producēdi sit apostema et pñntis gi-
guarum. febres. spāsmi. diaric. maricq. pro ducētibz iā dē-
tes. Aliquonens vero infans gula: sequitur q3 eos purgior
aurum. obtalmia et spāsmus plenis corpore pueris accidit
et cūus venter durus est. Quare expedit iustigari has pas-
siones et morbos et molliri amputationē eozum.

De vlcatione oris. Commodam est
bis luntre lingūā
mardasence et cñfidabago diffēperatis cum oleo rosato
et cera: si ampliori eges adde aliquod camphore aut sumac
et rosas et quēffaram siccam. et crocum orientale. teres
omnia diligenter et diffēperabis cū cera liquefacta in oleo ro-
et carbaplastmabis lignā. Quod coctū cōiādri et gallas tri-
tas diligenter misce cū melle et luntis bis loca et arcabis nu-
tricē dabisq. illi badesiā et beresfema simulq. intubam. lactu-
cas. aqua solū. portulacā et carfacocū cū aceto. Si aut sūt
vlcationes molli albe: o3 te iamere. rotariū. galle et rariadq.
equales partes et luntis bis lingūam et collū. Si autē fu-
rint nigre et quasi cōbuste pessime sūt et mortales: tunc opoz-
rebit sumere bāscibel thababeb et aquā quēffare et ceram liq.
factā cū adipe et tādū teres in mortario donec perficiatur et
intingēs bis lingūā. Si ar in gingiuis et lingua. superint
macule et vlcet: luntis cū pulvere cineris pñas fāsi.

De cura vomitus infantiū. Quō aut infanti vom-
itus accidit dabis ei aquā pomorū syroū
cū aliquā tala parte pistacozū exteriorū et bullicis mēta cum
aqua granatorū et aqua ro. propinabis illis. Confectio. De-
nabane sicce. fautenegi sicca exteriorū cornicis. pistacozū eq.
li pondere teras: et propina illi cū succo pomorū musorū: cu
plāst tēz ē: romachū eius cū secco sandal. banda cruda. et
caquia aqua rosa. Quod proderit et ad hoc si fuerit vo-
mitus phlegmaticus vt sumatur zarādū et fautenegū et ali-
quid zāfrāni propinetur et eo panēt cū aqua mentie. absti-
neatq. nutrix a cibis grossis et crapula multa sitq. cibis ei?
musa: et que parātur cū aqua romane et ramarindū.

De vigilijs infantū. Si ar patiatur vigilias o3
dant nutricia medullas lacunarū et
semen papaueris diligenter tritū cū zaccara et cababō et car-
baplastm caput cū cornicibus papaueris diligētē tritis et cñ
stēperatis cū aqua lactuariū propinabisq. olcu granorūm
cucurbita: dabis et ad bec infanti atquid conici papaueris
cū zaccara paulatim: mltibifq. obis eius papauer o3
bilis infanti. Ad somnū. optū diffēperatū cū melle a gran-
o vñq. tria. Adedicamē aliud. Sumatur fabe papaueris. qñbē
re. optū. cuiusq. ē 3. a. zāfrāni. obol. a. diffēperat cū melle.

De cura tussis infantū. Si infanti accidat tussia
comodū ē vt oēs illi lancū factū de qñra
et amigdalie et medulla granorū cōcanorū diffēperat qñrum

bulantı, kusma, salya, mide ağzında ağrı ve iştah azalması gibi bulguların ortaya çıktığını bildirerek, bunlar için alınacak tedbirleri sıralamakta; az gıda yenmesini, gıdaların azar azar günde üç defada yenmesini, adet söktürücü, acı ve ekşi gıdalardan uzak kalınmasını ve gebenin iştahını artıracak şeylerin verilmesini bunlar arasında saymaktadır. 'Alī b. el-'Abbās gebeliğin ilk dört ayı ile sekizinci ve dokuzuncu aylarında düşüğe ya da ceninin ölümüne sebep olacağı gerekçesiyle gebeden kan alınmaması gerektiğini bildirmektedir. Yine gebelerin ayaklarında ortaya çıkan şişme için bazı tedavi önerileri sunmaktadır. Hippokrates *Aforizmalar*'ın beşinci bölümünde yer alan 31. aforizmada gebe bir kadına hacamat yapıldığında, özellikle de büyük bir cenin söz konusu olduğunda düşük yapacağını söylemekte, yine 34. aforizmada da sürekli ishale yakalanan gebe kadınların düşük yapma tehlikesi olduğundan bahsetmektedir.²⁵ Literatürde yer alan bir çalışmada gebeliğin Galenus'un özellikle ilgilendiği bir alan olmadığından bahisle, onun *citta* olarak adlandırdığı ve pek çok gebe kadında sık ortaya çıkan bir yeme bozukluğunu detaylı olarak tarif ettiği bir fenomenden bahsettiği bildirilmektedir. Buna göre gebe kadın ekşi, çok acı ve bazen keskin şeylere, hatta zaman zaman Kimolya toprağına, kabuklara, sönmüş kömüre, ya da kimi garip yiyeceklerle arzu duyar.³³ Soranus gebe kadın için alınması gereken tedbirleri bildirdiği bölümde gebe kadının bakımını üç aşamaya ayırmış, ilk aşamada yerleşmiş olan tohumun korunmasının, ikinci aşamada *picanın* tedavisi gibi sonradan ortaya çıkan semptomların yatıştırılmasının ve doğuma yakın olan üçüncü aşamada ise embriyonun iyiliği ve doğuma karşı dayanıklılığın artırılmasının hedeflendiğini bildirerek bu konularda ayrıntılı bilgiler vermiştir.²⁷ Oribasius ve Paulus da gebelikte hazımsızlık, sürekli kusma, salya akması, göğüste yanma hissi, yiyeceklerden tiksime ve ayaklarda şişme gibi şikâyetlerin ortaya çıktığından bahsederek bunlarla ilgili yapılacakları ayrı ayrı bildirmişlerdir.^{28,29} Paulus'un, Oribasius'un bilgi vermediği *pica* hakkında da bazı açıklamalar yaptığı görülmektedir. Bunun dışında Oribasius ve Paulus'un açıklamaları birbirine çok benzerdir.^{28,29} Rāzī ise gebenin adet ve idrar söktürücü gıdalardan kaçınmasını, sıçramak, düşmek, darbe, sarsıntı ve özellikle gebeliğin başında ve sonunda cinsel ilişki gibi eylemlerden korunmasını istemektedir. Gebenin bulantıyı yatıştıran gıdalar yemesini, gıdayı az ve bir kerede değil, birkaç defada yemesini, uzun süre hamamda oturmaktan sakınmasını, orta derecede egzersiz yapmasını, hasta olduğunda da düşük tehlikesi olduğundan, gebenin ancak çok dikkat

edilerek kan alma ya da ishale tedavi edilmesini önermektedir.³⁰

'Alī b. el-'Abbās doğum yaklaştığında yapılacakları da ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Doğumun başlangıcında alınacak tedbirler ve yedirilecek gıdaları bildirmiş, eğer doğum güçleşirse yapılacakları ele almış, ebenin yapması gerekenleri bildirmiştir. Doğum gerçekleşikten sonra, eğer plasenta uterus içerisinde kalmışsa bunun çıkartılması için alınacak tedbirleri de vermektedir. Kadının burnuna bir cisim yerleştirilerek aksırtılması, bazı şeylerin içirilmesi ve tütsü yapılması bunlar arasındadır. Eğer cenin ölmüşse, yine hapsolmuş plasentanın çıkarılması için tanımlanan ilaçların kullanılmasını önermektedir. Hippokrates *Aforizmalar*'ın beşinci bölümünde yer alan 49. aforizmada plasentayı çıkarırken aksırtıcı bir ilaç kullanıldıktan sonra hastanın burun delikleri ile ağzının sıkıca kapatılması gerektiğini bildirmektedir.²⁵ Soranus eserinde plasentanın retansiyonu ile ilgili yapılacaklar konusunda ayrıntılı bilgiler vermekte, aksırtıcılardan, tütsülerden bahsetmekte, ama bunları benimsemeyerek, plasentanın elle çıkarılması ile ilgili olarak yapılacaklar konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir.²⁷ Paulus da eserinin cerrahi ile ilgili olan kısmında plasentanın retansiyonu ile ilgili olarak bir bölüm yazmış ve burada uterusu kalan plasentanın elle çıkarılması için yapılacak manevralar konusunda ayrıntılı bilgiler vermiştir.³⁴ Rāzī'nin doğumun gerçekleşmesi ile ilgili verdiği bilgiler, yine ebenin doğum sırasında yapacakları 'Alī b. el-'Abbās'ın verdiği bilgilerle uyumludur. Plasentanın uterusu kaldığı durumlarda Rāzī de doğum yapan kadının burnuna bir cisim yerleştirilerek aksırtılması ya da tütsü yapılmasını önermekte, bu tütsülerin ceninin ölümüne yol açacağından bahsederek, cenin öldüğünde de kullanılabileceğinden bildirmektedir.³⁰

'Alī b. el-'Abbās çocuk doğduğunda cildinin çok nemli olduğundan bahisle, cildinin havaya karşı güçlendirilmesi için onun üzerine gül ve tuz serpilmesi gerektiğini bildirmektedir. Galenus bebek doğduğunda, soğukla, sıcakla ve kendisinden daha sert vücutlarla ister istemez karşılaşacağını, bu nedenle onun doğal örtüsünün en iyi şekilde bu maruz kalmaya hazırlanması gerektiğini bildirmektedir. Doğayla uyum içerisinde olan yenidoğanlar için basit bir tuz-pudranın yeterli olacağını, kuru defneyaprakları ya da bu çeşit başka bir şeye gereksinim duyanların ise açıkça anormal olduğunu söylemektedir.²⁶ Soranus'a göre ise ince toz gibi tuz ya da soda ya da güherçile alınarak, yenidoğanın gözlerine ve ağzına dikkat edilerek serpilir, çünkü bunlar, bu organlara girerse ülserasyon ve şiddetli

inflamasyon ya da boğulmaya yol açabilir. Çok fazla tuz serpilmemelidir, çünkü çok keskinlik, hâlâ hassas ve çok zayıf olan vücudu yıpratır. Az tuz serpilirse de yüzey yeterince sertleşmez.²⁷ Oribasius,²⁸ Paulus²⁹ ve Rāzī'nin³⁰ ise adı geçen eserlerinde bu konuyla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

'Alī b. el-'Abbās çocuk doğduktan ve vücuduna dövmüş tuz ve gül serpildikten sonra damağının parmaklar kullanılarak balla ovulması, kulaklarının güzelce emilmesi ve susam yağıyla güzelce dövmüş şekerle iki gün süre ile beslenmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Kollarının ve bacaklarının sabah ve akşam yağlanarak çekilmesini, eklemleri ve uyluklarının arasına dövmüş mersin ve gül konduktan sonra, ekstremitelerinin çekilerek kundak yapılmasını önerdiği görülmektedir. Galenus yenidoğanın ılımlı bir şekilde pudralandıktan sonra kundaklanması gerektiğini bildirmektedir. Bebeklerin vücudu, pek çok sütannenin yaptığı gibi çeşitli kısımları manipüle edilerek ve hareket ettirilerek tatlı yağ ile ovulmalıdır. Eğer yenidoğanın yapısı mükemmelse o zaman organlarının manipülasyonuna gerek olmadan, yalnızca ılımlı bir şekilde ovulması ve her gün banyo yaptırılması yeterlidir, ama bu mümkün olabildiğince midesinde sindirilmemiş süt kalmadığı zaman yapılmalıdır.²⁶ Soranus, tuzlandıktan sonra yenidoğanın burnundaki mukusun parmaklarla sıkılarak çıkarılmasını, ağzın ve iltihap kanalının temizlenmesini ve zeytin yağı enjeksiyonu ile gözlere de işlem yapılmasını, bunun gözlerdeki yoğun nemi temizleyeceğini, eğer bu yapılmazsa, pek çok vakada süt çocuğunun bulanık göreceğini bildirmektedir. Tuzlanan ve temizlenen yenidoğanın kundaklanması gerektiğini bildiren Soranus, kundaklanan yenidoğanın dinlenmeye bırakılmasını ve iki güne kadar bütün yiyeceklerden sakınılmasını söylemektedir. Bundan sonra ona yalaması için bir şeyler verilmesi gerektiğini, ama tereyağının, tereyağı ile birlikte kara pelinin, yoğrulmuş arpa yemeğinin bunun için uygun olmadığını, onun yerine orta derecede kaynamış balın verilmesi gerektiğini bildirmektedir. İkinci günden sonra sütanne olarak hizmet edebilecek uygun birisi yenidoğanı sütle beslemelidir, çünkü yirmi güne kadar anne sütü sağlıklı değildir, zira yoğundur, çok kazeözdür ve bu yüzden sindirimi zordur, çiğdir ve kusursuz değildir. Birisi yenidoğanın ağzını parmakla yağlamalı ve sonra ağzına ılık bal şerbeti damlatmalıdır. Eğer yakında süt verebilecek uygun bir kadın yoksa ilk üç gün yalnızca bal kullanılmalı ya da keçi sütü balla karıştırılmalıdır.²⁷ Oribasius ve Paulus yenidoğana verilecek ilk yiyeceğin bal olması gerektiğini, ardından sütün günde iki en fazla üç kere verilmesi

gerektiğini bildirmektedirler.^{28,29} Rāzī de çocuk doğduktan sonra çocuğun kulağının sık sık sallanması ve emzirme sırasında sütün kulaklarına girmesinden sakınılması gerektiğini bildirmektedir. Yine çocuğun damağına bal konmasını söyleyen Rāzī, çocuğun burnunun sık sık sıcak su ve yağla temizlenmesini ve sümkürtülmesini önermektedir. Çocuğun sık sık ovulması, yağlanması ve ekstremitelerinin yanlarına uzatılarak kundaklanması da Rāzī'nin önerileri arasındadır.³⁰

'Alī b. el-'Abbās yenidoğan için en uygun olan sütün, eğer sütünde bir bozukluk yoksa kendi annesinin sütü olduğunu bildirmekte ve bunun nedenini de açıklamaktadır. Galenus'a göre doğanın kendisi annenin sütünü çocuklar için nemli bir gıda olarak planlamış olup, bütün çocuklar için en iyisi annesinin sütüdür.²⁶ Soranus eğer şartlar seçmeye izin verirse, bebeği emzirecek en iyi kadının seçilmesi gerektiğini, bunun annesinin olması gerekmeyişi söylemekle birlikte, diğer şartlar eşit olduğunda, çocuğu annesinin sütü ile beslemenin daha iyi olduğunu bildirmektedir. Çünkü bu süt, süt çocuğuna daha uygun ve anneler çocuklarına karşı daha sempattir ve doğumdan hemen önce olduğu gibi doğum sonrası da anne tarafından beslenme, daha doğaldır.²⁷ Oribasius²⁸ ve Paulus'un²⁹ çocuk için en iyisinin annesinin sütü olduğu yönünde bir bildirimde bulunmadıkları fark edilmektedir.

'Alī b. el-'Abbās sütünün azlığı, bir hastalık vb. nedenlerle annesinin sütüyle beslenemeyen çocuklar için bir sütannenin seçilmesi gerektiğini bildirerek, sütanne olarak 25 ile 40 yaşları arasında bedeni sağlıklı, mizacı ve görünümü orta, göğsü geniş, memeleri ve meme başları orta büyüklükte olan, doğum zamanı ne uzak ne de yakın olan ve erkek çocuk doğurmuş olan bir kadının seçilmesini salık vermektedir. 'Alī b. el-'Abbās'a göre sütanne orta derecede bir yürüyüş ve evde yumuşak bir hizmet gibi orta derecede bir egzersiz yapmalı, ılık tatlı su ile yıkanmalı ve onun bedenine orta derecede bir masaj yapılmalıdır. Galenus eğer bir annede gebelik ya da herhangi bir hastalık ortaya çıkarsa, en iyi yapılacak şeyin bir başka sütannenin seçimine karar vermek olduğunu bildirmektedir.²⁶ Soranus da eğer süt azalırsa ve kesilirse, ya da bozulursa, incelirse ya da yoğunlaşırsa başka bir sütannenin sütünü vermenin iyi olacağını bildirmektedir. Soranus'a göre çocuk için seçilecek olan sütanne 20 yaşından genç ve 40 yaşından yaşlı olmamalı, iki ya da üç kez doğum yapmış, sağlıklı, iyi görümlü, geniş yapılı ve rengi iyi olmalıdır. Memeleri orta büyüklükte, gevşek, yumuşak ve kırıksız, meme başları ne

büyük ne küçük, ne çok sıkı, ne de gözenekli ve sütü aşırı akıtan olmalıdır. Sütanne yürüyüş için dışarı çıkmalı, bütün kısımlarını, fakat özellikle ellerini ve omuzlarını çalıştıracak olan topla oynamak ve hafif ağırlıklar fırlatmak, yine yoksul olanlar da kürek çekmek, bir kapta su çekmek, tahıl savurmak ve öğütmek, ekmek hazırlamak, yatak yapmak gibi egzersizler yapmalıdır. Egzersizden sonra çoğu gün kendisini yağlamalı, aralarda da buna ilaveten yalnızca sıcak su ile değil, sıcakla birlikte soğuk suyla da banyo yapmalıdır.²⁷ Oribasius ve Paulus'a göre sütanne 25 yaşından küçük, 35 yaşından büyük olmamalı, her türlü hastalıktan uzak, göğsü ve memeleri geniş olmalı, meme başları büzülmüş ya da yanlara dönük olmamalı, vücudunun kalan kısmı ne şişman ne de zayıf olmalıdır. Sütannenin doğumu üzerinden çok zaman geçmemeli ve erkek çocuk doğurmuş olmalıdır. Oribasius ve Paulus sütannenin değirmende ve dokumada çalışma ya da çocuğu kollarında taşıma gibi işlerde kol ve omuzları ile çalışmasına üç ile dört ay süre ile izin verilmesi gerektiğini söylemektedirler.^{28,29} Rāzī'ye göre sütanne genç, kırmızıyla karışık beyaz ve parlak renkli olmalıdır. Sütannenin doğum zamanı ne yakın ne uzak, sütanne ne hasta ne de hasta bakıcı olmalıdır. Sütannenin memeleri büyük, göğsü geniş ve bedeni şişmanlıkta orta olmalıdır.³⁰

'Alī b. el-'Abbās'ın sütannenin cinsel ilişkiden uzak durması ve bunun nedeni hakkında ileri sürdüğü düşünceleri büyük ölçüde Galenus'un düşünceleri ile uyumludur. Galenus cinsel ilişkinin menstruasyona yol açacağını ve sütün de bundan sonra tatlı kalamayacağını bildirmektedir. Emen bir çocuk için bundan daha kötü bir şey olamayacağını söyleyen Galenus, kanın en iyisinin fetüse gideceğini, bu sırada gebenin kanının doğal olarak azalacağını ve düşük kalitede olacağını, bu nedenle de hem az hem de düşük kalitede olan sütün memelerde toplanacağı açıklamasını yapmaktadır. Bu nedenle süt veren anne gebe kalırsa, onun başka bir sütanneyle değiştirilmesi gerektiğini tavsiye etmektedir.²⁶ Soranus ise cinsel ilişkinin cinsel zevkin saptırmasıyla sütannenin süt çocuğuna olan yakınlığını soğutacağını, üstelik sütünü bozacağını ve azaltacağını, ya da uterus içinden menstruel akıntıyı uyarak ya da gebeliğe neden olarak tamamen baskılayacağını söylemektedir.²⁷ Oribasius ve Paulus ise sütannenin cinsel ilişkiden uzak durması gerektiği bilgisini vermekle birlikte, bunun nedenini açıklamamaktadırlar.^{28,29} Rāzī de sütannenin adet görmekten ve cinsel ilişkiden sakınması gerektiğini bildirmekte, ama bunun nedeni hakkında bir açıklama vermemektedir.³⁰

'Alī b. el-'Abbās'a göre iyi süt beyazlıkta saf, ne yoğun ne ince, orta kıvamda, güzel kokulu ve tatlı olmalıdır. Galenus'a göre en iyi süt tatlı, beyaz görünen, orta kıvamda olmalıdır. Kötü süt ise ya yoğun ve peynirsi ya da sulu, ince ve kurşuni, yoğunluk ve renkte değişken, ekşi lezzette, tuzlu su ya da bazı başka yabancı bir özellik izlenimi veren ve kokusu tatlı olmayandır.²⁶ Soranus'a göre sütün rengi orta beyaz, kokusu hoş, bileşimi yumuşak, pürüzsüz ve homojen, yoğunluğu orta derecede olmalıdır.²⁷ Oribasius ve Paulus'a göre en iyi süt yoğunluk, miktar, renk koku ve tat konusunda ortalama olmalıdır.^{28,29} Rāzī'ye göre ise uygun süt ne ince ne de yoğun, kokusu güzel, tatlı ve lezzetli olmalıdır. Süt tuzluyorsa, bozulmuş ve kötü kokuluysa, çocuğa kesinlikle içirilmemelidir.³⁰

'Alī b. el-'Abbās'a göre süt ya tırnak üzerine sağılarak ya da bir cam kaba sağılıp, bir gece bırakılarak test edilmelidir. Bu iki yöntemin bazen birinin bazen de her ikisinin 'Alī b. el-'Abbās'ın öncüllerinin yazılarında bulunduğu görülmektedir. Soranus'un sütün test edilmesi için verdiği bilgiye göre, bir parmak tırnağı üzerine ya da bir defneyaprağı ya da benzer pürüzsüzlükte bir şey üzerine bir damla damlatıldığında orta derecede yoğun olan sütün yavaşça yayılacağını, sallandığında da bulunduğu aynı şekli koruyacağını bildirmektedir. Hemen akan süt sulu, bal gibi bir arada duran ve hareketsiz kalan süt ise yoğundur.²⁷ Oribasius ve Paulus ise 'Alī b. el-'Abbās'ın andığı her iki yöntemi de eserlerinde vermişlerdir.^{28,29} Onların verdiği bilgiye göre süt başparmağın tırnağı üzerine damlatılarak ve tırnak döndürülerek sütün akışı güneş ışığında incelenmelidir. Çok hızlı ya da yavaş akmayan süt iyi süttür. İkinci yöntemde ise biraz süt cam bir kaba konduktan ve içine bir miktar maya eklendikten sonra, bunların ikisi parmaklar arasında sıkılmalı ve koyulaşması beklenmelidir. Eğer peynirimsi kısım az ise süt uygun değildir. Eğer fazla ise sindirim zorluğu yapan süttür. En iyi süt her ikisini de ortalama miktarda içerendir.^{28,29} 'Alī b. el-'Abbās'ın verdiği yöntem Oribasius ve Paulus'un yönteminden farklılık göstermektedir. 'Alī b. el-'Abbās cam kaba sağıldıktan sonra sütün içerisine maya katmamakta ve yine bir gece kendi haline bırakarak sütün pıhtılaşan ve incelen kısımlarını incelemektedir. Sonuçta iyi süt peynirleşen ve incelen kısımları eşit olan süttür. Rāzī de eserinde uygun olan sütün tırnak üzerine bir damla sağıldığında ne akacak şekilde çok ince ne de donmuş gibi çok yoğun olduğunu bildirmiştir.³⁰ Galenus ise bu konuda *De sanitate tuenda* da bir şey söylememiştir.²⁶

'Alī b. el-'Abbās çocuklara gelen hastalıklar konusunda bilgi verdiği bölümde Hippokrates'in *Aforizmalar*'ına atıfta bulunmakta, ondan sonra da bu hastalıkları ele alarak, onların tedavisi ile bunlar için kullanılacak ilaçlar hakkında bilgiler vermektedir. *Aforizmalar*'ın üçüncü bölümünde yer alan 24-29. aforizmalar çocuk hastalıklarıyla ilgilidir. Hippokrates üçüncü bölümün 24. aforizmasında yenidoğanlarda ve küçüklerde aft, kusma, öksürük, uykusuzluk, uykuda korku, göbek iltihabı ve kulak akıntıları; 25. aforizmasında diş çıkarmaya yakın, özellikle köpek dişleri çıkarken, haddinden fazla şişman ve bağırsakları da sıkı olan çocuklarda diş etinde tahriş, humma, kasılma ve ishal görüldüğünü; 26. aforizmasında daha büyük çocuklarda bademcik iltihabı, boyun omurunda eğrilme, astım, taş, yuvarlak bağırsak kurdu, bağırsak solucanı, saplı siğil, kulaklarda beze, boyunda beze ve daha başka şişlikler ortaya çıktığını; 27. aforizmasında ise daha büyük ve ergenliğe geçmek üzere olan çocuklarda anılan hastalıkların yanı sıra kronik ateş ve burun kanaması görüldüğünü bildirmektedir. 28. aforizmada çocuklarda görülen bu hastalıkların genellikle ya kırk günde, ya yedi ayda, ya yedi yılda, ya da ergenliğe geçilirken kriz aşamasına geleceği haber verilirken, eğer bu hastalıklar erkek çocuklar ergenliğe girdiğinde, kız çocuklar ise adet görmeye başladığında geçmezse o zaman kronikleşeceğini söylemektedir. 29. aforizma gençlerde, yukarıda sayılanlara ek olarak kan tükürme, birden gelişen humma, sara ve diğer hastalıkların görülebileceği üzerinde durmaktadır.²⁵ 'Alī b. el-'Abbās'ın eserindeki çocuk hastalıkları ile ilgili olarak bildirdiği başlıklara göz atıldığında Soranus'un,²⁷ Oribasius'un²⁸ ve Aeginalı Paulus'un²⁹ eserlerinde yer alanlardan daha fazla sayıdaki durumları hastalık olarak ele aldığı, ama bunların, Rāzī'nin³⁵ çocuk hastalıkları olarak ele aldığı durumlardan daha az sayıda oldukları fark edilmektedir.

'Alī b. el-'Abbās çocukların iki yaşını tamamladığında sütten kesilmeleri gerektiğini, ama bunun bir kerede değil, emzirmenin her gün yavaş yavaş azaltılarak yapılmasının uygun olduğunu bildirmektedir. Sütten kesme ılık günlerde olmalı ne yazın sıcak günlerinde ne de kışın soğukta olmalıdır. Yumuşak gıdalarla, piliç etleriyle yapılmış *isfidbāc* ve *zirebāc* suları içine ufalanmış ekmekle, süt şeker ve badem yağıyla yapılmış bisküvilerle yemeye içmeye alıştıran çocuğun gıdası yavaş yavaş artırılarak ona yetecek miktar belirlenmelidir. Yine bu dönemde çocuğa şarap içirilmemesi gerektiğini nedenleriyle birlikte bildirmektedir. Galenus bebeğin ilk dişini çıkarana kadar yalnız süt ile beslenmesi gerektiğini, sonra

yavaş yavaş önce ekmek, sonra sebzeler, et ve diğer şeyler gibi bebeklerin ağzına konmadan önce öğütülen daha katı şeylere alıştırılması gerektiğini söylemekte ve yine çocukların neden şarap içmemesi gerektiğini ayrıntısıyla açıklamaktadır.²⁶ Soranus çocukların sütten kesilmesi için en uygun mevsimin ilkbahar olduğunu, sonbaharda ise sütten kesmenin kötü olduğunu bildirmektedir. Çocuğun şarap, su, soğuk ve sıcak şeyler içmekten ve yağlı şeylerden uzak tutulmaması gerektiğini, çünkü baştan başlayarak yararlı şeyler için bir alışkanlık yaratmanın iyi olduğunu bildiren Soranus'un,²⁷ özellikle bebeklerin şarap içmesi konusunda Galenus'la ters düştüğü görülmektedir.^{26,27} Oribasius ve Paulus ise çocuğun iki yıla kadar sütle beslenerek büyütülebileceğini, sonrasında ise tahıldan yapılmış yiyeceklere geçilebileceğini bildirmektedirler.^{28,29} Rāzī de çocuğun sütten kesilme zamanı geldiğinde, emzirmenin yavaş yavaş azaltılmasını önermekte ve sıcak mevsimde sütten kesilmemesi gerektiğini bildirmektedir. Bu dönemde şeker, süt ve irmik unundan yapılan bisküvinin çocuğa oynaması ve emmesi için verilmesinin uygun olacağını bildirmektedir.³⁰

'Alī b. el-'Abbās emmeyi bırakmış olan çocukların tedbirini ele aldığı bölümde çocuklara gıdanın günde iki kez verilmesini, çok gıda verilmemesini ve bulanık su içmekten men edilmesini önermektedir. Yine çocukların şarap içmemesi gerektiği nedenleriyle ele alınmaktadır. Çocuklar yemekten sonra ve sıcak günlerde soğuk su içmekten yasaklanmalı, onlardan kan alınmasına gerek duyulduğunda bunun hacamat ile olması gerektiğinden bahsetmektedir. Yedi yaşını geçen çocuklar egzersiz yapmalı, ılık suyla yıkanmalı, soğuk suyla yıkanmamalıdır. On iki yaşına gelen çocuğun eğitim ve öğrenime alınması 'Alī b. el-'Abbās'ın verdiği bilgiler arasındadır. Galenus saf suyun çocuklar için yalnız lezzet açısından değil koku olarak da en iyisi olduğunu bildirirken, bu sulardan soğuk olduğunda sakınılması gerektiğini buyurmuş, sıcak olduğunda kullanılmasını yasaklamadığını söylemiştir.²⁶ Galenus'a göre çocuk on dört yaşına gelene kadar, büyümesi durmasın diye ne aşırı ne de şiddetli bir egzersiz yapmalı, soğuk banyolar yerine ılık banyolarda yıkanmalıdır. Bu yaşlarda çocuğun zihninin şekillenmesine özellikle zihnin bezendiği iyi alışkanlıklar ve ciddi disiplinlerle izin verilmelidir. İkinci yedi yaştan üçüncü yedi yaşa kadar, eğer çocuk mükemmelliğin doruğuna getirilmek ve onun bir çeşit asker ya da bir güreşçi ya da başka bir kuvvetli kişi olması istenirse, o zaman derin bilgi ve bilgeliğe neden olan zihnin bu donanımları daha az önemsenmelidir.²⁷ Oribasius ve Paulus ise

eserlerinde süten kesilen bebeklerin yiyeceklerinin hafif, egzersizlerinin nazik olması, çocukların altı yedi yaşlarından sonra ılımlı yaratılışı olan hoca ve okullara teslim edilmesi gerektiğini bildirmektedirler. Yine şarabın yasaklanmış olması gerektiğini, on iki yaşındaki oğlanların gramer ve geometri öğrenmeleri, on dört yaşından yirmi bir yaşına kadar olanların ise matematik öğrenmeleri ve felsefeye başlamaları gerekliliği üzerinde durulmaktadır.^{28,29}

Sonuç olarak ‘Alī b. el-‘Abbās el-Mecūsī’nin çocukların sağlığı ve hastalıkları konusunda verdiği bilgilerin bazı küçük farklılıklar göstermekle birlikte öncüllerinin verdiği bilgilerle uyumlu olduğunu söylemek olanaklı görünmektedir. Öte yandan bu çalışmada ele alınan ve Antakyalı Stephanus’un yapmış olduğu bölümün Latince çevirisinde, Arapça metinde karşılaştığı tümce yapısına sadık kalmaya çalıştığı, çoğu zaman söz dizimini bire bir takip ettiği görülmektedir. Arapça metinden ayrıştığı saptanan cümleler bulgular bölümünde dipnotlarda belirtilmiştir. Yine Antakyalı Stephanus’un ‘Alī b. el-‘Abbās’ın Arapça metninde geçen birçok sözcüğü, özellikle de bitki adlarını bazen olduğu gibi, bazen de küçük değişikliklerle Latinceye uyarlaması, bu sözcüklere karşılık olacak Latince sözcükler bulmada güçlük çektiğini düşünmemize neden olmaktadır. Örneğin orijinal metinde “yalanarak kullanılan bir tür ilaç anlamında olan”¹⁹ “la’ük” sözcüğü “laucum”, “çemen otu”²³ anlamına gelen “hulbe” sözcüğü “hulbe” ve “misk/amber karışımı benzeri koku”²³ anlamına gelen “gāliya” sözcüğü ise “gallia” biçiminde ve herhangi bir değişiklik yapılmadan, doğrudan çekim ekleri eklenerek Latinceleştirilmiştir. Bununla birlikte bazı sözcüklerin küçük değişikliklere uğradığı da görülmektedir. Örneğin orijinal metinde geçen ve “göz ve narin kısımlar için damla, banyo ya da toz”¹⁹ anlamına gelen “şiyāf” sözcüğü “asiafum”, “assiafum” ya da “siaphum” biçiminde Latinceye uyarlanmıştır. “Kurşun oksit”²² anlamına gelen “murdāsenc” sözcüğü “mardasenegum/mardasegum/mardasenegon”, “zambak ağacı, geven”²³ anlamına gelen “keşirā” sözcüğü ise “quethira/quesira” biçiminde küçük değişikliklerle Latinceye uyarlanan sözcük örnekleridir. Burada verilen örnekler dışında da Arapçadan Latinceye aktarılan çok sayıda sözcük bulunmaktadır, ancak bu başka bir çalışmada ele alınacaktır.

KAYNAKLAR

1. Zargarani A, Zarshenas MM, Ahmadi SA, Vessal K. Haly Abbas (949-982 AD). J Neurol 2013; 260: 2196-2197.
2. Richter-Bernburg L. ‘Alī B. ‘Abbās Majūsī. In: Yarshater E (ed). Encyclopaedia Iranica, Vol 1. London and New York: Routledge & Kegan Paul, 1985: 837-838.
3. Elgood C. ‘Alī b. al-‘Abbās al-Madjūsī. In: Gibb HAR, Kramers JH, Lévi-Provençal E, Schacht J (eds). The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Vol 1. Leiden: E.J. Brill, 1960: 381.
4. Campbell D. Arabian Medicine and Its Influence On The Middle Ages, Reprinted from the edition of 1926, London, Vol. 1. New York: AMS Press Inc, 1973: 74-75, 123-124, 132-133.
5. Erdemir AD. Ali b. Abbas el-Mecūsī. In: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Vol. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989: 379-380.
6. Castiglioni A. A History of Medicine, 2nd ed, Translated from the Italian and edited by Krumbhaar EB. New York: Alfred A. Knopf, 1958: 270.
7. Meyerhof M. Science and medicine. In: Arnold T, Guillaume A (eds). The Legacy of Islam. Oxford: Clarendon Press, 1931: 311-354.
8. Sarton G. Introduction to the History of Science, Reprinted, Vol. 1. Baltimore: Williams & Wilkins, 1953: 677-678.
9. Haly Abbas. Libro medicine q dicit Regalis dispositio. Joannis Dominici de Nigro, Venetiis: Bernardini Ricii de Novaria, 25 Septebri 1492: 53r, 88r-89v. https://books.google.com.tr/books/about/Regalis_dispositio_sive_Liber_medicinae.html?id=YLX0JA13TY4C&redir_esc=y (Erişim tarihi: 01 Eylül 2017).
10. Leonardo RA. History of Surgery. New York: Froben Press, 1943: 91-92.
11. Karlığa B, Kazancıgil A. Ali ibn Abbas el-Mecūsī ve “Kitābū’l-Melikī”. Tıp Tarihi Araştırmaları 1997; 6: 23-46.
12. Kazancıgil A, Karlığa B. Ali ibn Abbās el-Mucūsī’nin “Kitābū’l Melikī”si içinde doğum bilgisi konuları. Tıp Tarihi Araştırmaları 2003; 11: 190-208.
13. Azizi MH, Nayeriouri T, Azizi F. A brief history of the discovery of the circulation of blood in the human body. Arch Iranian Med 2008; 11: 345-350.
14. Batirel HF. Early Islamic physicians and thorax. Ann Thorac Surg 1999; 67:578-580.
15. Shoja MM, Tubbs RS. The history of anatomy in Persia. J Anat 2007; 210: 359-378.
16. ‘Alī b. el-‘Abbās al-Majūsī. Kāmil al-Sinā’a al-Ṭibbiyya, Cilt 2. Kahire: el-Matba’a el-Kubrā el-‘Āmire (Bülāk), 1294/1877: 51-58.
17. ‘Alī b. al-‘Abbās al-Majūsī. The Complete Medical Art-Kāmil al-ṣinā’a al-ṭibbiyya. Part 2, second half. Edited by Sezgin F, Series C: Facsimile Editions, Volume 16,3. Reproduced from MS A.Y. 4713a, İstanbul University Library. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1985: 67-78.
18. ‘Alī ibn al-‘Abbās al-Majūsī. The Complete Art of Medicine (Kitāb Kāmil al-ṣinā’a al-ṭibbiyyah: al-ma’rūf bi-al-Malikī). <https://www.wdl.org/en/item/9716/> (Erişim tarihi: 17 Eylül 2016).

19. Redhouse JW. A Turkish and English Lexicon, New Impression. Beirut: Librairie du Liban, 1987.
20. Steingass F. A Comprehensive Persian-English Dictionary Including the Arabic Words and Phrases to be Met with in Persian Literature Being Johnson and Richardson's Persian, Arabic, and English Dictionary Revised, Enlarged, And Entirely Reconstructed. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.
21. Lane EW. An Arabic-English Lexicon, In Eight Parts, Part 7. Beirut: Librairie du Liban, 1968: 2745.
22. Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle (18. Baskı) (Yayına hazırlayan: Güneyçal AS). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2001.
23. Güneş K. Arapça-Türkçe Sözlük. İstanbul: Mektep Yayınları, 2011.
24. İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü-Redhouse English-Turkish Dictionary (7th ed) İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1980.
25. Hippokrates. Aforizmalar, I. Basım, Eski Yunanca aslından çeviren: Çoraklı E. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016: 17-21, 33-40.
26. Galen. A Translation of Galen's Hygiene (De Sanitate Tuenda) by Robert Montraville Green with an Introduction by Henry E. Sigerist. Charles C. Thomas; 1951: 22-48.
27. Soranus. Gynecology, translated with an introduction by Temkin O with the assistance of Eastman NJ, Edelstein L, Guttmacher AF. Reprint. Softshell Books Edition, 1991: 45-57; 69-127; 196-200.
28. Oribase. Oeuvres d'Oribase, Texte Grec, En Grande Partie Inédit. Collationné Sur Les Manuscrits. Traduit Pour La Première Fois En Français; Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches Par Les Docteurs Bussemaker et Ch. Daremberg, Tome Cinquième. Paris: A L'Imprimerie Nationale, 1873: 196-209. https://books.google.com.tr/books?id=VdtEAQAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Oribase.+Oeuvres+d%E2%80%99Oribase,&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Oribase.%20Oeuvres%20d%E2%80%99Oribase%2C&f=false (Erişim tarihi: 2 Mart 2016).
29. Paulus Aeginata. The Seven Books of Paulus Aeginata, Translated from the Greek With A Commentary Embracing A Complete View of the Knowledge Possessed by the Greeks, Romans, and Arabians On All Subjects Connected With Medicine and Surgery by Adams F, In Three Volumes, Vol. I. London: Printed for the Sydenham Society, 1844: 1-19. https://books.google.com.tr/books?id=AFdhAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Paulus+Aeginata.+The+Seven+Books+of+Paulus+Aeginata&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwic65Wfku_QAhXkDMAKHg9AnUQ6AEIKjAB#v=onepage&q=Paulus%20Aeginata.%20The%20Seven%20Books%20of%20Paulus%20Aeginata&f=false (Erişim tarihi: 19 Şubat 2010).
30. Acıduman A, Aşkit Ç. Ebū Bekr Muhammed b. Zekeriyā er-Rāzī'nin *Kitābu'l-Manşūrī* adlı ünlü eserinde gebelerin ve çocukların tedbiri üzerine. Lokman Hekim Dergisi 2017; 7:110-136.
31. Bayat AH. Tıp Tarihi, 1. Baskı. İzmir: Sade Matbaa, 2003: 98-101, 152-153.
32. Arda B. Tıp tarihi konularına giriş. İçinde: Arda B, Oğuz Y, Şahinoğlu-Pelin S (ed). Deontoloji (Genişletilmiş 2. Baskı), Ankara: Antip: 91-104.
33. Weiss-Amer M. Medieval women's guides to food during pregnancy: origins, texts, and traditions. CBMH/BCHM 1993; 10: 5-23.
34. Paulus Aeginata. The Seven Books of Paulus Aeginata, Translated from the Greek With A Commentary Embracing A Complete View of the Knowledge Possessed by the Greeks, Romans, and Arabians On All Subjects Connected With Medicine and Surgery by Adams F, In Three Volumes, Vol. II. London: Printed for the Sydenham Society; 1846: 392. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=GIBhAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Paulus+Aeginata.+The+Seven+Books+of+Paulus+Aeginata&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwic65Wfku_QAhXkDMAKHg9AnUQ6AEIXDAI#v=onepage&q&f=false (Erişim tarihi: 12 Mart 2010).
35. Radbill SX. The first treatise on pediatrics. Am J Dis Child 1971; 122: 369-376.